

Újpesti

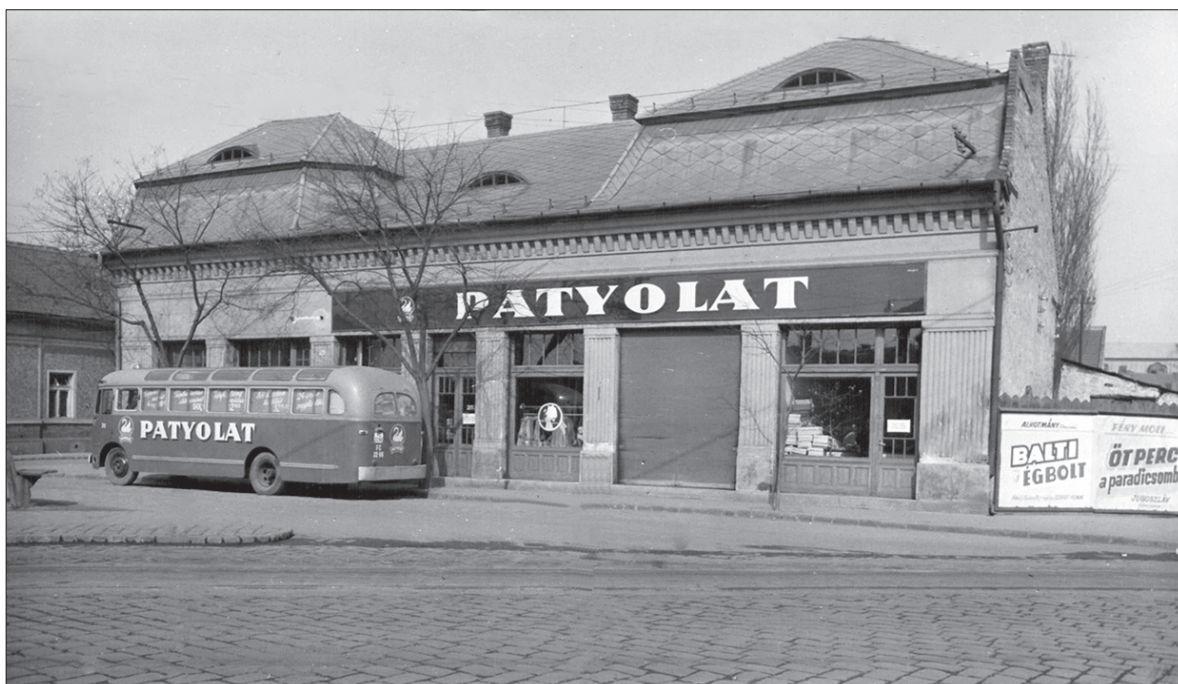
Helytörténeti
Értesítő

2024. szeptember
XXXI. évfolyam 3. szám

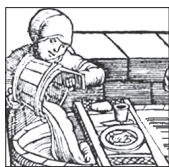

1961 nyarán egy hófehér hattyú repült át Újpest felett. Úszni vágyott. A magából követte az Árpád út vonalát, majd leszállt a víztorony közelében. Navigációs rendszere alaposan megtévesztette, mert a Tungram strandtól és az Erzsébet kádfürdőtől is túlságosan messze landolt. Kecesen lépdelt a központ felé, miközben kíváncsian nézegette a házakat. A Balti égbolt című filmplakát láttán S-hajlatú nyaka hirtelen kiegyenesedett. Az előző nyár jutott eszébe, amikor fenn északon, Leningrád felett együtt vonult a többiekkel. Bevándorlóként otthona volt egész Európa, nem csoda, hogy a 114/a számú épületen azonnal felismerte a geometrikus art deco díszítést.

Elégedett mosolyra azonban csak akkor derült, amikor a címtábla „Patyolat” felirata mellett felfedezte saját maga képét, a karikába foglalt hófehér hattyút. A szolgáltató busz karosszériájára kettő is jutott a védjegyből, jelezve, hogy a szocializmus elegáns címerállatára kiemelt feladat hárul. Ő a kiválasztott, aki moshatja a város minden szennyesét. A kozmopolita madár így találta meg vizes élőhelyét Újpesten. Még megérte, hogy 1974-ben a szomszédos telken felépüljön az Újpesti Gyógyfürdő és Uszoda, de szabadnapjain már nem sokáig élvezhette a lány hullámokat. Előbb a Patyolat, majd az uszoda zárt be, végül mindkettőt lebontották. Hűlt helyükön később készített egy szelfit, amelyet hattyúdalként töltött fel a város weboldalára. □ *Barta Flóra*

Tervek és tények az Árpád út környéki rekonstrukciókról

„1967-re új, emeletes fürdője lesz Újpestnek. Fizikai dolgozók által aránylag sűrűn lakott kerületünk lakásaiban – a múlt öröksége következtében – alig akad fürdőszoba. Bár az utóbbi években általában csak fürdőszobás lakások építését engedélyezzük, a fürdőszobás lakások száma még ma sem éri el az összes lakások 14 százalékát. Lényeges változás e téren csak a városrendezéssel kapcsolatban meginduló építkezésektől várható. Tekintettel azonban ennek csupán a távolabbi időben jelentkező kihatására, kerületünk észrevételeinek helytadva a Fővárosi Tanács jóváhagyta egy tisztasági fürdő létesítését. [...] A fürdő helyét az Árpád út és Rezi K[ároly] (ma: Király) utca találkozásánál jelölték ki. Az épület egy emeletes lesz. Modern homlokzatával már előre jelzi majd a később kialakítandó új városképet.

Lesz három medencés gőz osztálya, az összes egészségügyi és korszerű követelmények kielégítésével. Itt kap elhelyezést a száraz és nedves gőzkamra, a lábápoló, a pihenőszoba, a fodrász műhely, a büfé, valamint személynézeti és szociális helyiségek. Lesz 20 kád, izsappakolással egy kádosztálya, továbbá egy tanmedencéje a környező iskolák tanulói úszóoktatásának lehetővé tétele érdekében.” (Újpest, 1964. augusztus hó)

„Sok régi szoba-konyhás lakóépület tűnt el az elmúlt két évtized alatt, s helyettük új lakótelepek létesültek, mint pl. a Papp József (ma: Szent László) téri, a Baross utcai lakótelep, a városkapunál az Árpád úton létesült új lakóházak. Most épül a Pozsonyi úti lakótelep, valamint a Rózsa utcánál az Árpád úton a kísérleti lakóházak. [...] Az év végén üzembe lép Újpest első benzinkútja, a Pozsonyi téren. A benzinkút mellett szerviz-állomás is megnyílik, a »Shell« kezelésében. [...] A több éve tartó előkészítő munka a IV. ötéves tervben a megvalósítás szakaszába lép. Az 1969-ben lezajlott tervpályázat eredményének figyelembevételével elkészült a terület rende-

zési és ezen belül az I. szakasz beépítési tervjavaslatára, [...] a lakóépületek 8-10 szint magasságúak, a kor igényeinek megfelelően kulturált lakhatóság összes feltételeivel ellátva. A lakóterületen belül helyezkednek el a kereskedelem, a szolgáltatás létesítményei, a bölcsődék, óvodák, általános iskolák. [...] Megvalósul a régóta hiányolt kultúrközpont, mely most már nemcsak Újpest, hanem egész Északpest igényeit fogja ellátni.” (Újpest, 1950–1970)

„A tervek szerint 15 év alatt 18 ezer lakást bontanak le – s 22 ezer új lakást építenek. [...] Már 1968-69-ben tervpályázatot írt ki – a Fővárosi Tanács és az Építésügyi Minisztérium – Újpest rekonstrukciójára. Az alaptervet 1970-ben elfogadták s ennek alapján kezdték meg a részletes rendezési terv kidolgozását. A végleges rekonstrukciós tervet még csak 1973. év elején hagyta jóvá a Fővárosi Tanács [...] 1256 lakás lebontására kerül sor. A lebontást három szakaszban bonyolítja le a tanács. A szanalásra kerülő házak lakói idejében megkapták – és megkapják – az értesítést a tanácstól, pontosan feltüntetve, mikor kell elhagyniuk a régi lakást és hol lesz az új. Ha valaki sérelmesnek találja a kiutalt új lakást, panaszával a tanács lakásosztályához fordulhat, ahol mindkét fél számára előnyös feltételeket keresnek.” (Újpest, 1973. március 5.)

„A rekonstrukció természetesen nem csupán régi házak lebontását és újak építését jelenti. Rengeteg járulékos beruházás is tartozik hozzá. – Így például 72 iskolai tanterem, 900 óvodai férőhely, 1973-tól 1975-ig. Ugyancsak eddig a határidőig 920 lakás átadását tervezik. [...] A vízellátást tekintve: a káposztásmegyeri pesti alapövezet főnyomócsőből nyomásfokozó beiktatásával történik. [...] A gázellátás földgázzal történik majd, az első ütem területén 2 darab aknás nyomásszabályzóval. [...] Fűtés szempontjából a távfűtési hőbázis az újpesti fűtőerőmű lesz, amit még bővíteni kell.” (Újpest, 1973. augusztus 9.)

(Összeállította: Szöllősy Marianne)

Az Újpesti Helytörténeti
Alapítvány lapja

Alapító szerkesztő:
KADLECOVITS GÉZA

A szerkesztőbizottság elnöke:
HIRMANN LÁSZLÓ

A szerkesztőbizottság
tisztelt elnöke:
DR. SIPOS LAJOS

A szerkesztőbizottság tagjai:
DR. HOLLÓSI ANTAL
DR. KÖRÖS ANDRÁS
ROJKÓ ANNAMÁRIA

Szerkesztő:
ROJKÓ ANNAMÁRIA

Munkatársak:

IVÁNYI JÁNOS
KRIZSÁN SÁNDOR
LÓRINCZ RÓBERT
SZÖLLŐSY MARIANNE

Számunk szerzői:

BARTA FLÓRA *fordító*
FEHÉR PÉTER *PbD informatikus,
neveléstudományi kutató*
GÉRE CZ ATTILA *költő*
HIRMANN LÁSZLÓ *tanár,
gimnázium-igazgató*
DR. HOLLÓSI ANTAL *sebészfőorvos,
ny. orvos igazgató*
IVÁNYI JÁNOS *okl. építőmérnök*
KRIZSÁN SÁNDOR *gyűjteménykezelő*
DR. MÁTYUS NORBERT *igazgató
(PPKE Pázmány Péter Egyesített
Kollégium)*
ROJKÓ ANNAMÁRIA *újságíró,
szerkesztő*
SCHRAMMEL ZOLTÁN *DLA építész,
egyetemi adjunktus (BME)*
SZÖLLŐSY MARIANNE *helytörténeti-
gyűjtemény-vezető*
DR. TÓSZEGI ZSUSZANNA
c. egyetemi docens (ELTE)

Kiadja: Újpest Önkormányzata
ISSN 1587-9763

Műszaki szerkesztő:

GELLÉRT KATALIN

Nyomdai kivitelezés:

SPÁCIUM BT.

Felelős vezető: KOÓS GÁBOR

Digitális archívum:

ujpest.hu oldal, „Kerület” menüpont

Újpesti

Helytörténeti
Értesítő

2024. szeptember
XXXI. évfolyam 3. szám

Mozgó Patyolat az Árpád út 114/a számú ház előtt (Forrás: Fortepan/BFL, 1961)

1	BARTA FLÓRA <i>Hattyúdal</i>
	Múltidéző
2	<i>Tervek és tények az Árpád út környéki rekonstrukciókról</i> Összeállította SZÖLLŐSY MARIANNE
	Tanulmány
4	FEHÉR PÉTER <i>Bródy Imre tudományos munkássága</i>
7	TÓSZEGI ZSUSZANNA <i>Hölgyek az újpesti Wolfner családban. Wolfner József lányai: Erzsébet és Emília</i>
	Közlemények
10	IVÁNYI JÁNOS <i>150 éves az Egek Királynéja Római Katolikus Főplébánia</i>
12	ROJKÓ ANNAMÁRIA <i>Az újpesti hamis batos</i>
14	SCHRAMMEL ZOLTÁN <i>110 éves a „Könyves” épülete</i>
16	KRIZSÁN SÁNDOR <i>Egy újpesti ház híres lakói</i>
18	DR. HOLLÓSI ANTAL <i>Dr. Simonovits István, akinek nevét Újpesten kőbe vésték</i>
20	SZÖLLŐSY MARIANNE <i>Városrekonstrukció Újpesten</i>
22	KRIZSÁN SÁNDOR <i>Újpesti „nagyprojektek” közlekedési változásai, 1. rész</i>
24	GÉRE CZ ATTILA <i>Varázsdob</i>
	Híres újpestiek
25	HIRMANN LÁSZLÓ <i>Gérecz Attila</i>
	Interjú
28	MÁTYUS NORBERT <i>Másfél száz éves egyházi közösség</i>
31	Felhívás <i>Embermentők</i>
32	Helytörténeti hírek

Bródy Imre tudományos munkássága

Bródy Imre 1891. december 23-án született Gyulán, dr. Bródy Adolf ügyvéd és Steinfeld Róza gyermekeként. Tanulmányait a helyi zsidó elemi iskolában kezdte, majd a gyulai polgári iskolában töltött egy év után, 1902-től az Aradi Királyi Főgimnáziumban folytatta. A hetedik osztályban kezdett természettant tanulni. A nyolcadik osztályban ez fizikai gyakorlattal is kiegészült, amelynek keretében számos érdekes kísérletet végezhetett. A fizika iránti érdeklődésének bizonyítéka az a sikeres előadása, amit az iskola Petőfi Önképző Körében az „Atom, ion, molekula, elektron” címmel tartott. Az iskolai értesítőjéből tudhatjuk, hogy mindkét évben kitűnően teljesített ezekből a tárgyakból csakúgy, mint mennyiségtanból (matematika). 1909-ben tett érettségi vizsgát, „jól érett” eredménnyel. Bár az iskolai kiadvány „Választott pálya” oszlopában még az szerepel, hogy „vegyszeri”, 1909 őszén – már Budapesten – a Királyi Magyar Tudományegyetem matematika–természettan szakos hallgatója lett. Az előírt gyakorlóév letöltése után, 1915-ben szerezte meg a középiskolai tanári oklevelet. A legnagyobbaktól tanulhatott: matematikából Fejér Lipót és Beke Manó, kísérleti fizikából Eötvös Loránd és Zemplén Győző, elméleti fizikából Fröhlich Izidor és Klupathy Jenő előadásait hallgatta. Első fizikai témájú tanulmánya 1914-ben a neves *Annalen der Physik*-ben jelent meg, az akkoriban népszerűvé váló termodinamika témaköréből, *Das thermodynamische Gleichgewicht und dessen Verschiebung unter allgemeinen äußeren Bedingungen* (A termodinamikai egyensúly és annak eltolódása általános külső feltételek mellett) címmel. Ezzel megtette az első lépést a tudóssá válás felé.

Ezt követően a Német utcai polgári fiúiskola tanára lett, és továbbra is tudósi ambíciókat dédelgetve, 1917-ben elkészítette bölcsészdoktori disszertációját, amelyben első-

ként sikerült kvantumelméleti alapon meghatározni az egyatomos ideális gázok kémiai konstansának értékét. Ezen eredményéről az év október 15-én az MTA III. osztályának tudományos ülésén számolt be. A disszertáció megvédésére Fröhlich Izidor és Buchböck Gusztáv professzorok bírálata alapján 1918. június 13-án került sor. Kiválóan szerepelt, tudását minden vizsgatárgyból kitűnőre (*summa cum laude*) értékelte a jeles vizgabizottság (kísérleti fizikából Eötvös Loránd, elméleti fizikából Fröhlich Izidor, kémiából Buchböck Gusztáv és matematikából Fejér Lipót). 1919 áprilisában a termodinamika témaköréből előadások megtartására kérték fel a Tudományegyetemen.

Röviddel ezután kitört az őszirózsás forradalom, majd a Tanácsköztársaság, amelyek zűrzavaros eseményei nem segítették a tudományos munkát. A Tanácsköztársaság bukása után az egyre elhatalmasodó antiszemitizmus és az ellenséges érzelműeknek tekintettek ellehetetlenítése következett. Az egyetemekről, az érdemeikre való tekintet nélkül, sorra elűldöztek a nem kívánatosnak tartott tudósokat. Abban az időben távozott külföldre többek között: a későbbi Nobel-díjas Hevesy György, valamint Kármán Tódor, Polányi Károly, akik aztán már külhoni munkásságuk révén lettek világhírűek. Bródy Imre sem folytathatta Magyarországon munkáját, az iskolai állásából felfüggesztették, majd állásvesztésre ítélték. Ám Bródy akkor már külföldön – Németországban – próbált álláshoz jutni. Az 1920-as év során Berlinben számos tudóssal találkozott (többek között Einsteinnel is), és 1921 elején Max Born, a Göttingeni Egyetem professzora kínált számára magánasszisztensi pozíciót, amit elfogadott. Göttingen azokban az években már az elméleti fizika egyik fontos központjának számított, ahol a tudományos kutatás élvonalában, Born munkatársaként dolgozhatott. „Én most Bródyval dolgozom a szilárd testek állapotegyenletén, amelyhez most kidolgoz-

zuk a kristályok szigorú elméletét; ez egy elég fáradságos munka. De nagyon jól haladunk” – írta Born Einsteinnek 1921 augusztusában. A kezdeti nehézségek után – amit Bródy gyenge német tudása és nagyothallása jelentett – igen eredményes kollaboráció bontakozott ki, aminek eredményeképpen Bródy 2 év alatt hét publikációt adott közre, négyet a mesterével közösen. Ezek témái: a kristályok dinamikai elméletének kidolgozása; a kvantummechanika invariáns integráljainak tulajdonságai; az olvadáspont, illetve más fázisátalakulási pont közelében fellépő fluktuációk elmélete. Born asszisztenseként részt vett a Zeitschrift für Physik című tudományos folyóirat szerkesztésében. A második évben azonban lejárt a támogatás, és helyzete nagyon nehézé vált. Born hiába próbált forrást keresni az asszisztense számára.

Polányi Mihály fizikus (Bródy Németországban élő egykori pesti barátja) Einstein is megpróbálta segítségül hívni. „Értésültem róla, hogy van némi lehetőség arra, hogy kollégám, Dr. Bródy az Önök intézetében munkát kapjon. Mivel Bródyt rendkívül tehetséges elméleti fizikusként ismerem, nem hagyhatom figyelmen kívül, hogy melegen ajánljam őt. Különösen kötelességemnek érzem ezt, mivel Bródy egy hallásprobléma miatt oktatói munkakörre csak másodlagosan jöhet szóba, így külföldiként, a tudományos szakmák túltelítettsége és az országban uralkodó általános elszegényedés miatt nagyon nehezen találhat olyan állást, ahol képességeit megfelelően hasznosíthatná” – írta Einstein, Millikan, Epstein és Tolman professzoroknak a kaliforniai Pasadénába.

Born szintén a jó barátjához, Einsteinhez fordult 1922 áprilisának végén: „ismét segítségedet kell kérnem, Bródy miatt [...]. Feleségem, aki Bródy családjáról gondoskodik (néhány ideje már itt van a felesége és kisgyermek), arról számol be, hogy milyen nyomorúságosan élnek [...]. Amennyire tudjuk, segítjük őket. De egyszer ki kell kerülnie ebből a méltatlan helyzetből. Nagyon nagyra értékelem őt fizikusként – ha energikusabb lenne és jobbak lennének a körülményei, biztosan nagyon sokat elérne. Most éppen egy szép munkája van nyomtatásban a Physikalische Zeitschrift-ben, és velem is együtt dol-

gozik a hőtáguláson. Hilbert nagyon becsüli őt, különösen azért, mert kiválóan előad a szemináriumokon. Ha akarnám, itt gond nélkül habilitálhatnám, de értelmetlennek tartom, mert magyar zsidóként és kifejezetten keleti viselkedésével úgysem kapna meghívást”. Minden próbálkozás sikertelenül zárult, közben Bródy asztmája is előjött, így hamarosan elhagyták Németországot, és a család visszatért Magyarországra.

A most már jónevű elméleti fizikusnak számító Bródyt Pfeifer Ignác, az 1923-ban alakult Tungsram Kutatólaboratórium legendás igazgatója hívta munkatársai közé.

Az évek során Bródy „elméleti fizikusból” kiemelkedő kísérletezővé, fejlesztő szakemberré vált. Elméleti tudását sikeresen kamatoztatva 1929-ben kezdte meg azokat a kutatásait, amelyeket a Tungsramban csak „Kripton-program” néven emlegettek, és amelyek végleg összefonódtak nevével. A program magában foglalta a kriptontöltésű izzó/lámpa kifejlesztését, majd az ahhoz szükséges kriptongáz előállításának elméleti és gyakorlati ki-

Bródy Imre fizikus (Forrás: AIP Emilio Segrè Visual Archives, Physics Today Collection)

dolgozását, valamint a kripton előállítás technológiájának megvalósítását.

Bródy Imre elméleti számításokkal megállapította, hogy ha az addig használt argon helyett kripton használják töltőgázként, 10-20% közötti hatékonyságnövelés érhető el. Az erről szóló szabadalmi leírást 1930 augusztusában nyújtották be, és 1931 novemberében jelent meg.

Hátra volt még az akkoriban nagyon drágának és ritkának számító kripton nemesgáz előállítása. Ezen probléma megoldásában is nagyszerű segítőtársakra támaszkodhatott: a már régebről ismert, Angliában élő és a kutatólaborban külső tanácsadóként alkalmazott Polányi Mihály professzor mellett Orowán Egon (később az MIT neves professzora), Kőrösy Ferenc (később Izraelben dolgozó professzor) és Theisz Emil voltak munkatársai.

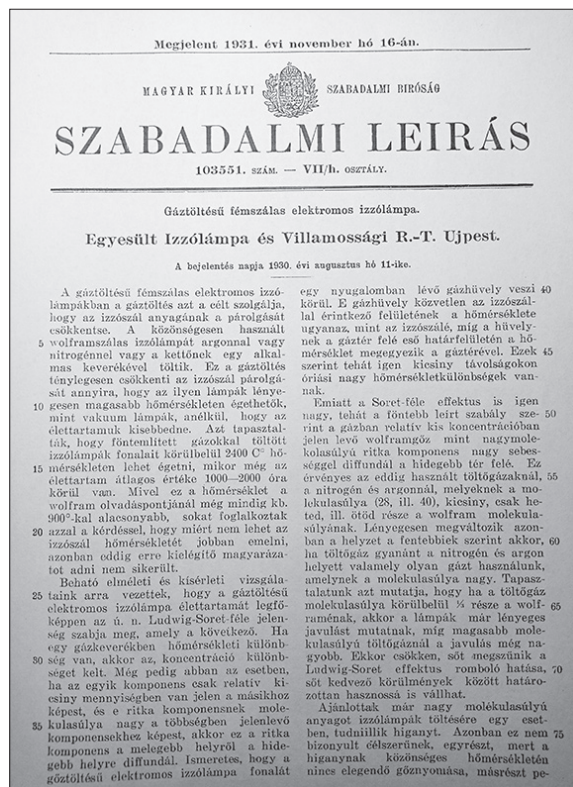
Az általuk kidolgozott új eljárás segítségével létrehozták a kripton gáz korábbinál sokkal gazdaságosabb előállítását, és ezzel megvalósulhatott a kriptonlámpa tömeggyártása. Az ehhez szükséges összes feltétel előtérmentése komoly erőfeszítéseket igényelt, de

végül 1937. október 23-án átadták az Ajkán létesített kriptongyárat.

Bródy utolsó éveinek fő feladata továbbra is a „Kripton-program” maradt. A harmincas évek végéig további öt tudományos publikációja jelent meg különböző témákban.

Magyarország 1944. március 19-i német megszállása sok honfitársunkhoz hasonlóan Bródy Imre számára is végzetesnek bizonyult. A vidéki zsidók elpusztítása során 1944 júliusában Újpesten is végrehajtották a deportálást. Bródy talán túlélhette volna: „A katonai rádiócsövek gyártására kért 15 személy mentesítésre került. Fölajánlottam Bródynak, hogy őt is felveszem erre a listára, azt válaszolta, hogy családjával akar maradni. Elment velük és elpusztult” – emlékezett Bay Zoltán, a kutatólabor igazgatója.

Újpesti otthonából vitték el 1944. július 3-án feleségével és lányával együtt Békásmegyerre, onnan Németországba. A számos helyen megtalálható téves dátum helyett álljon itt halálának igazolt dátuma: Mühlendorf, 1944. november 25. A halotti anyakönyvi kivonatában az áll: „politikai gyilkosság”. □

A gáztöltésű fémszálas elektromos izzólámpa szabadalmi leírása (Forrás: Szabadalmi leírás 1931. XI. 16.)

Bródy Imre mellszobra Ajkán. Alkotója: Kőfalvy Gyula szobrászművész (Forrás: <https://commons.wikimedia.org/>)

Hölgyek az újpesti Wolfner családban Wolfner József lányai: Erzsébet és Emília

Az újpesti bőrgyárat felvirágoztató második generációhoz tartozó Józsefnek Heidelberg Jozefával kötött házasságából három gyermeke született, Erzsébet 1883-ban, második lányuk, Emília (Milka) két évvel később és György 1888-ban. Sorozatunkban legutóbb a sokrétű tehetséggel megáldott Wolfner Györgyné életét mutattuk be – most József két lányáról és az ő utódaikról lesz szó.

A busásan jövedelmező Wolfner gyár társtulajdonosa, József 1912-től a Városliget melletti elegáns, új negyedben előbb bérelt, majd megvásárolt egy fényűző villát, amelyet a kor egyik legsikeresebb építészpárosa, Bálint Zoltán és Jámbor Lajos tervezett. Gerő Ödön fényképekkel illusztrált elismerő cikkben mutatta be a Magyar Iparművészet hasábjain a Kmetty utcai pazar épületet. (A házat József halála után Emília örökölte.)

A lányok a fővárosban végezték iskoláikat. Erzsébet huszonekét éves korában ment férjhez Erich Hesselbergerhez, egy dúsgazdag família tehetséges tagjához.

A Wolfnerek magyarországi pozíciójához hasonlóan a Hesselbergerek a bajor bőriparban töltötték be vezető szerepet. A fiatal házaspár Münchenben élt, 1906-ban ott született Mária Vera és 1911-ben Marion Ruth. A lányok fiatal édesapja az osztrák hadseregben szolgált tüzérhadnagyként, amikor 1916-ban a verduni csatában hősi halált halt.

Erzsébet húgát, a huszonekét éves Emíliát Schanzer Béla, a legnagyobb magyarországi fakereskedelmi vállalat tulajdonosának a fia vette feleségül. Fejedelmi körülmények közé született két gyermekük, 1910-ben Mária, egy évvel később pedig György, ám a szülők már 1916-ban elváltak. A sors különös szeszélye folytán a két nővér ugyanabban az évben vált egyedülálló anyává.

Emíliát 1920-ban feleségül vette dr. Géber János. A kolozsvári egyetem orvosprofesszora kiváló nevelőapja lett a két gyermeknek. A család jómódban élt.

Lányuk, Schanzer Mária művészet-történészként doktorált, ő volt Mednyánszky László festőművész első monográfusa. Mária 1938-ban kötött házasságot Halmay Gyulával, a sikeres sportemberrel, aki az evezős csapat tagjaként országos bajnok, a főiskolai világbajnokságon pedig aranyérmes lett, majd szerepelt a berlini olimpián. Amikor Halmay Václav főtisztviselő lett, abbahagyta a versenyzést. 1947-től az államosításig a Wolfner gyár egyik igazgatói pozícióját töltötte be.

Az özvegy Erzsébetet 1928-ban vette feleségül Friedrich Ternes von Hattburg.

A házaspár Erzsébet fiatalabbik lányával először Bécsbe, majd néhány évre Párizsba, végül pedig Londonba költözött. Marion (Marutha) előbb Münchenben, majd Londonban járt iskolába, az 1930-as években a párizsi Academie Moderne-en tanult művészetet.

Erzsébet elsőszülött lánya, Hesselberger Vera (aki nem használta a Mária keresztnévet)

Wolfner Erzsébet (Magántulajdon. Hatvany Helga engedélyével)

már 1924-ben feleségül ment báró Hatvany Bertalanhoz (Bernát). Két évvel később megszületett egyetlen gyermekük, József. Vera ifjú férje annak a Hatvany-Deutsch családnak a tagja, amely – több magyar zsidó famíliához hasonlóan – bárói rangot kapott a magyar ipar fejlesztésében játszott kimagasló szerepe elismeréseként.

Vera unokájának, Hatvany Helgának a 2023-ban megjelent „Viharos idők” című könyvéből sok érdekességet tudhatunk meg nagymamája eseménydús életéről. Ahogy írja, édesapja, báró Hatvany József „ezüstkánállal a szájában” született. Úgy tűnik, a huszoneves szülők határtalanul élvezték rendkívüli gazdagságukat; a társasélet és a szórakozás jobban vonzotta őket, mint a kisbabával való foglalkozás. Józsefet eleinte szoptatós dajka táplálta, de később is dajkák, nevelőkisasszonyok viselték gondját. Ha Vera délutánonként látni akarta a fiát, csengetett a dajkának, és amikor úgy vélte, eleget tett anyai kötelezettségének, újabb csengetés után a kicsit visszavitte a gyerekszobába. József négyéves korában a szülei külön költöztek, majd 1931-ben el is váltak. Mivel a válást Vera hibájából mondták ki, József az apjához került, az anyjával csak nyáron töltött pár hetet a Balatonnál vagy valamelyik divatos európai üdülőhelyen.

A Színházi Lap az 1930-as években sokszor említi Verát a fényes bálók, mulatságok résztvevőjeként vagy éppen előkelő társaság vendéglátójaként. Ő volt az első nő Magyarországon, aki jogosítványt szerzett. 1930-ban nagy feltűnést keltett, amikor egyedül autózott el Münchenbe. Néhány évvel később egy golfverseny közben fényképezték le. Máskor hírül adták, hogy éppen milyen autót vásárolt vagy mennyi adót fizetett.

Hatvany Bertalan idejekorán felismerte, milyen veszélyek leselkednek a közép-európai zsidóságra. Ezt elkerülendő külföldre költözött, és 1938-ban a fiát beadta egy angliai magániskolába. József 1947-ben tért vissza Magyarországra, ahol sok viszontagság után ragyogó tudományos pályát futott be.

Az első nagy mélypont: 1940

Wolfner György 1940 májusában bekövetkezett hirtelen halála megrázta a családot.

Testvérük hatalmas vagyonának nagy részét Erzsébet és Emília örökölte.

Ugyanabban az évben hatalmas szenzációt keltett egy állítólagos valutabűnügy, amelynek másod- és harmadrendű vádlottja Vera, illetve nagynénje, Emília volt.

Hatvanyné hiába tagadta, hogy bűncselekményt követett volna el, már az első tárgyaláson egy teljes évre előzetes letartóztatásba helyezték. Őt azzal vádolták, hogy az elsőrendű vádlottnak harmincezer pengőt adott egy angol állampolgárral kötendő névházasság érdekében, amelytől azt remélte, hogy angol állampolgárrá válva megmenekülhet a zsidótörvények következményeitől.

Emíliát azért fogták perbe, mert állítólag tízezer pengőt adott az őket behálózó szélhámosnak, hogy őt és férjét segítse Ausztráliába kivándorolni. A tárgyalás első szakaszában Gébernét egy év börtönre ítélték, de ő szabadlábban védekezhetett.

A Kúria az egy évvel későbbi fellebbviteli eljárás során Emília tettét csak pengőkiajánlás vétségének minősítette. Az elsőfokú ítéletet megsemmisítve a vádlottat négy hónapi fogházra ítélték és húszezer pengő megfizetésére kötelezték.

Vera ítéletét viszont a Kúria jelentősen súlyosbította: a letöltött egy év után további másfél év fegyházbüntetést kapott, és 155 000 pengő megfizetésére kötelezték. Unokájától tudjuk, hogy a súlyosbítás miatt öngyilkossági szándékkal szögeket nyelt le; életét csak egy azonnali műtét mentette meg. Vera tizennyolc hónap letöltése után, 1942 nyarán szabadult a márianosztrai börtönből.

A háborús évek

A London South Kensington negyedében élő Erzsébet és Marion a Vöröskereszt számára kötött különféle ruhaneműket a katonáknak. A világháború éveiben ők tartották a kapcsolatot Vera Angliában tanuló fiával. Marion a háború után ment férjhez William Joseph Wilson amerikai katonatiszthez, akivel az USA-ba költözött. A fia, Andrew William már ott született. Marion több mint száz évet ért meg: 2013-ban hunyt el a marylandi Bethesdában.

Vera a legszörnyűbb időkben Budapesten élt. Egy későbbi, eskü alatt tett nyilatkozatában elmondta, hogy 1944 áprilisában

a Gestapo elhurcolta. Öt napi fogva tartása alatt éhezették, kínozták, verték, anyja és húga angliai kapcsolatai felől vallatták. 1944 szeptemberében Wallenberg-féle svéd menlevelet kapott, de nem sokáig élvezhette annak előnyeit. Novemberben lerohanták az épületet, ahonnan zsidó volta miatt elhurcolták a gettóba, ahol megalázták és megfosztották értékeitől. Csodával határos módon 1945. január 9-én sikerült megszöknie a további a kegyetlenkedések, gyilkolások elől.

Az újrakezdés reményében

Vera 1946 nyarán látogatóvízummal elutazhatott Angliába. Londonban viszontlátta anyját és húgát, de – ki tudja, miért – visszatért Magyarországra.

Erzsébet nagyon bízott abban, hogy a Wolfner családot ért háborús veszteségekért kártérítést kap, ezért 1948-ban Budapestre utazott, ahonnan csalódottan kellett távoznia. Angliába visszatérte után két évvel meghalt.

Vera két évvel később segítséget kért Marion férjétől, hogy külföldre juthasson. Wilson vállalta, hogy az USA-ban anyagilag támogatja sógornőjét, aki 1948-ban végleg elhagyta Magyarországot. Két évet élt Nyugat-Európában, édesanyját annak halála előtt még felkereste Londonban. 1950 őszén hontalan státuszú bevándorlóként érkezett meg New Yorkba, ahol orvosi asszisztensként, majd röntgentechnikusként dolgozott. Szerény körülményei ellenére sok zsidó embernek nyújtott segítséget, amelyet volt anyósa oly nagyra értékelt, hogy 1953-ban húszezer dollárt utalt át neki a „számtalan, életfontosságú helyzetben nyújtott segítségéért” – írja Hatvany Helga.

Emília fia, Schanzer György 1911-ben született Budapesten. A háború előtt vezető állást töltött be a Wolfner gyárban. Később ő is Kanadában telepedett le, ahol 1999-ben bekövetkezett haláláig élt magyar származású feleségével. György (George) franciás hangzásúra változtatta a nevét, gyermekei: Sylvie, Robert és Diane már Chancer néven születtek Montréalban az 1950-es években.

A Halmay házaspárnak két fia és egy lánya született Budapesten az 1940-es évek elején. Amikor 1949 májusában a Kmetty utcai villában lakó család egy évre érvényes látogatói útlevelet kapott, élt a lehetőséggel, és többé nem tért haza. Schanzer Mária 94 évesen, 2002-ben halt meg Floridában, férje viszont csak 49 éves volt, amikor Montréalban elhunyt. Gyermekeikről, Halmay Andrásról, Péterről és Máriáról nem sikerült további adatokat találni.

Géber János 1953-ban Budapesten bekövetkezett halála után felesége örökölte a lakásukban található szerény ingóságokat. Sajnos, a kutatás során Emília életének végső szakaszáról nem kerültek elő további információk.

Az életben lévő családtagok 1962-ben hatalmas összegű jóvátételt kaptak a Német Szövetségi Köztársaságtól a Wolfner gyár javainak német földre hurcolása miatt. Emília és Erzsébet akkor már nem élt: az őket illető kártérítésben gyermekeik részesültek.

(Folytatjuk...)

Hatvany Vera (Színházi Élet, 1934. 25. sz.)

150 éves az Egek Királynéja Római Katolikus Főplébánia

A „Meghívás Újpest község róm. kath. polgáraihoz az Újpesti község-házánál tartandó barátságos értekezletre” kezdetű invitálására, 1869. október 3-án az újpesti hívek megjelentek, és körükben alakult meg az ideiglenes egyháztanács. A plébánia vezetésében résztvevő felajánló világi hívek kérésére 1870. február 26-án a váci püspök (Peitler Antal József) hozzájárult az önálló egyházközség létrejöttéhez. Az egyházmegye előjárója az újpesti egyházközséget leválasztotta a fóti plébániáról és önálló plébániai joghatósággal bíró káplánságra emelte, továbbá Illek Vince káplánt plébánosi jogokkal kinevezte önálló káplánnak.

Az 1868-ban, az alapító Károlyi István gróf által plébánia és iskolaépület céljára adományozott telek északi részén 1873-ban megépültek a nevezett épületek, miközben templomépítés céljára – az ugyanezen célból épített bazársor jövedelmei mellett – a frissen kinevezett káplán számsorsjátékot is szervezett.

Az egyháztanács kitartó kezdeményezésére I. Ferenc József „az újpesti római katolikus egyház és plébánia felett a kegyúri jogot az újpesti római katolikus hitközségnek a legkegyelmesebben adományozta 1874. november 23-án olyképp, hogy azt a hívek által választott egyháztanács gyakorolja”. (E naptól számítható a plébánia teljes füg-

getlensége, így ez a dátum tekinthető a plébánia születésnapjának. 2024. május 24. és május 31. között az egyházközség missziós héttel ünnepelte meg a 150 éves évfordulót*.)

A kegyuraság (Patronatus), amelyet az egyháztanács elnyert, és amelyre fennállása során minden lényeges hivatalos iratában hivatkozik, azoknak a jogoknak és kötelemeknek az összessége, amelyek az egyházhivatalok betöltésénél egy különben, állásánál fogva arra nem jogosított harmadik (természetes vagy jogi) személyt (kegyúr, patronus) az egyház beleegyezésével illetnek. A kegyurasággal járó jogok és kötelemek a következőképp értendők:

1. A kegyúrnak kötelessége az egyház s a hozzá tartozó épületeknek jó karban tartása, szükség esetén újjáépítése, a leolvadt javadalmazásnak kiegészítése.
2. Joga és kötelessége az egyházat s javait oltalmazni, a számadásokat megvizsgálni s általában felügyelni, nehogy az egyház valamiben károsodjék.
3. Vétlen inségre jutás esetében a kegyúr a javadalom feleslegéből való segélyeztetésre bír igénnyel.
4. Tiszteleti jogai – többek között – a templom falaira nevét felírathatja, címerét kifüggesztheti.

Tekintettel arra, hogy az 1808-as birtokvásárlással a Károlyiak jutottak az újmegyeri gyarmat birtokába, természetes volt, hogy a mélységesen vallásos gróf a saját birtokán egyházközséget alapított. Ez a 16-17. sz. hitújítás jogi alapelve, a Cuius regio, eius/illius et religio („Akié a vidék/föld, azé a vallás is”) szerint a földbirtokos vallását kellett követniük a földjén élőknek.

A kegyurasági jog megszerzésével az egyháztanács óriási terhet vett magára.

A templomépítés története – amelyről korábban már több publikáció megjelent – bizonyítja, hogy a fent felsorolt 1. és 2. pont

Az újpesti templom javára szervezett számsorsjáték szelvényének előlapja

szerinti kötelezettség csak nehezen volt teljesíthető.

A kegyurasági jog elvesztése miatt az alapító földesúr rosszállását fejezte ki, és csak komoly feltételek árán volt hajlandó az egyháztanács segítségére lenni. Ám az egyháztanács büszkén vállalta a kegyuraságot, és ahol lehetett azt kiadványaiban is rögzítette.

Az 1938. október 26-án, Teleki Pál gróf magyar királyi vallás- és közoktatásügyi miniszter tudomásul vételével és Serédi Jusztinián bíboros-hercegprímás esztergomi érsek 1939. január 1-i jóváhagyásával elfogadott „Az Újpesti Római Katolikus Egyházközség Szervezeti Szabályzata”, ami a kegyuraságot 1. és 2. §-ában a következők szerint fogalmazza meg:

„1. §. Újpest város területén lakó, vagy ott ingatlannal bíró katolikus egyének összessége a Váci Egyházmegye fennhatósága alatt Újpesti Római Katolikus Egyházközség elnevezéssel önálló a kegyúri jogokkal rendelkező egyházközséget alkot.

2. §. A kegyúri jogokat I. Ferenc József apostoli király rendelkezése alapján a fennálló egyházi törvényeknek és rendeleteknek megfelelően az egyházközségi képviselőtestület gyakorolja”.

A kegyúri jogok fontosságát jelzi a szervezeti szabályzat utolsó előtti – 117. §-a, amely rögzíti, hogy „a kegyúri jogokat és kötelezettségeket, valamint a Canonica Visitationban biztosított jogokat és kötelezettségeket a jelen Szabályzat rendelkezései nem érintik”. (A visitatio canonica, azaz a kánoni látogatás a megyéspüspök hivatali kötelezettsége, amely szerint egyházmegyéjét évente részben vagy egészében meg kell látogatnia, mégpedig úgy, hogy legalább ötvenként az egész egyházmegye sorra kerüljön.)

A kegyúri jogok deklarálásával kezdődik a cikkünk illusztrációjaként közölt, 1947-ben kiállított, három évre megválasztott képviselőtestület püspöki kinevezési okmánya is. 1946. február 1-től Magyarország államformája köztársaság volt, de a Katolikus Püspöki Kar saját berkeiben még ragaszkodott a királyság jogrendszeréhez. Így fordulhatott elő, hogy a dr. Csík József monostorsápi c. apát, eszeres-plébános által 1947. december 27-én,

Vereczkei Ferenc Úrnak, kiállított dokumentumban ez állt: „I. Ferenc József legfőbb kegyúri jogánál fogva az újpesti római katolikus egyházközségre ruházott kegyúri jogok alapján az újpesti főplébánia egyházközségének hívei Önt az 1947. év november 15-én megtartott választás alkalmával háromévi megbízatással az egyházközség képviselőtestületének rendes tagjává megválasztották, mely választást a váci megyéspüspök úr 8868/1947 sz. alatt kelt határozatával jóváhagyta és megerősítette. Ezen idő alatt a patronátusi [kegyúri] jogokat élvezzi és a patronátusi kötelezettségeket teljesíti”. □

*Az évforduló alkalmából rendezett missziós héten jelen sorok íróját az a megtiszteltetés érte, hogy kutatási eredményeinek felhasználásával előadást tartott az újpesti főplébánia és főtemplom történetéről.

Képviselőtestületi kinevezési okmány 1947-ből (A képek forrása: Az Egek Királynője Plébánia archívuma)

Az újpesti hamis hatos

1908-ban, amikor Móricz Zsigmond Hét krajcár című novellája megjelent, még közszajon forgott egy azóta rég elfelejtett szólás, amely így hangzott: „Annyit ér, mint az újpesti hatos”. Az idézett metafora egy régi pénzhamisítás emlékét őrzi. Nevezetes hamisítás volt, mert minden hatos, azaz a régi hatkrajcáros kis-ezüstpénz – amely az 1892. évi új pénzrendszer bevezetésekor 20 fillért ért – a gyártói-nak harminc fillérjébe került.

A ma már megmosolyogtató, egykor legendás bűncselekmény 1875-ben esett meg. Abban az időben Újpestnek még nem volt saját rendőrkapitánysága, a közrendre az akkor már egyesített fővárosból delegált rendőrbiztoság ügyelt. Ők leplezték le a kétszemélyes pénzhamisító társaságot, azaz egy péket és egy cipészt (más források szerint egy borbélyt és egy gépészt), akik kisipari módszerrel állítottak elő ezüst hatkrajcárosokat. A bűntársak összeállítottak egy szerkezetet, amely reményeik szerint ontotta volna az aprópénzt.

Az öntvényeket a férjek készítették, az érméket a feleségek terjesztették a Lehel piacon. Püspöky Ferenc detektívfelügyelő annak idején csizmás, makrapipás vidéki őstermelőnek öltözve figyelte a két asszonyt, akik végül tudtuk nélkül elvezették őt az újpesti ház rejtekébe. Az újpesti hamis hatosokat gyártó kézműves mestereket végül a titkos műhelyükben érték tetten a nyomozók, ahol az elkövetők – érthető okokból – nem tudták bemutatni a pénzverő szakmára jogosító iparigazolványukat.

E nevezetes esettől kezdve Újpestet jó ideig a hamis hatosok városaként emlegették. A pesti lapok gúnyosan írtak Újpestről, és a helyiek sérelmezték, hogy nem tudják lemosni magukról ezt az igaztalan „cafrangot”. Amikor 1896-ban Angyalföldön ismét elkaptak egy pénzhamisító bandát, amelyről az a hír terjedt el, hogy tagjai újpesti illetékességűek, a községi képviselőtestület ülésén dr. Héder-

váry Soma interpellációt intézett az előjárósághoz, hogy az tegyen valamit az álhírek terjesztése ellen.

1909-ben a város mégis hasonló okokból került újra a lapok címoldalára. A Pesti Napló április 3-án arról számolt be, hogy a rendőrség ismét pénzhamisító bandát leplezett le Újpesten. „[...] most kis híja, hogy az újpesti koronások és ötkoronások nem terjedtek el olyan széles körben, mint azelőtt a hatosok.” A pénzhamisítókra néhány héttel korábban a pócsmegyeri csendőrség figyelt fel. A nyolctagú társaság vezetője Szigeti Józsefné Horanszki Paula volt. A csalásért már korábban is elítélt 33 éves asszony, egy idősebb barátnőjével, a szintén börtönviselt Keményik Erzsébettel eszelte ki a pénzhamisítás tervét. „Tudták – írja a lap –, hogy Újpesten és Rákospalotán több olyan ember van, aki megégette ugyan már magát a pénzcsinálással, de azért szívesen vállalkoznék rá.” A tervet hamarosan követte a megvalósítás is. Szigetiné Pócsmegyer mellett vásárolt egy elhagyatott csárdát, ahol műhelyt rendezett be. A beszerzett gépekkel ötkoronásokat gyártottak. Berendeztek egy másik műhelyt is Greicerovszky Illés bűnöző újpesti lakásán a Zápolya (ma: Elem) utca 36. számú házban, ahol kizárólag egykoronásokat készítettek, nagy mennyiségben. Ugyanott lakott albérletben Keményik Erzsébet. A pócsmegyeri csárdába behatoló csendőrök három aktívan tevékenykedő „gép-mestert” azonnal elfogtak, de Szigetiné elmenekült előlük. A nyomozást átvették a budapesti rendőrök, akik néhány napnyi megfigyelés után eljutottak a Zápolya utcai műhelybe. A házkutatás során a konyhában több pénzhamisító gépet, szerszámot és nagymennyiségű hamis egykoronást foglaltak le. Még Greicerovszky másfél éves gyermekének ruhája alatt is találtak egy zacskó hamis koronát. A profi módon szervezett kompánia – amelynek minden tagja büntetett előéletű volt –, ügynökhálózaton keresztül terjesztette a pénzt. Az 1 koronásokat 40 fillérért adták el. Beval-

lásuk szerint lebukásuk idején már két eszten-deje dolgoztak, és közel húszezer korona értékű hamis pénzt hoztak forgalomba.

Két évvel később – amikor a lezajlott bírósági per után Kemenyik Erzsébet megkapta az idézést a börtönbe való bevonulásra –, a hatóság ismét tetten érte az akkor már 70 esztendőssé asszonyt. Az újpesti lakásban éppen pénzhamisításra készítette elő a gipeket.

Székely Vladimír államrendőrségi főtanácsos, a Pesti Hírlap 1926-os nagy naptárában terjedelmes cikket szentelt a pénzhamisítás történetének és műhelytitkainak. „Emlékeznek még az újpesti hatosra? Goromba kis pénzutánzat, zsíros ábrázattal, tompa ólomhanggal, mely egy egész »hatos«, később húszas ábrázatjában szélhámoskodott. Nagyanyáink s anyáink ugyancsak bosszankodtak, ha úgy piaci forgalmazás közben a bugyellárisba egy ilyen hamis pénzproletár talált betolakodni a többi csengő, érces hangú, becsületes pénz közé.” A leggyakoribb módszerről így ír: „a hamisító egy valódi pénznem mindkét oldalát gipszbe lenyomta, a két gipsznyomatot (formát) azután úgy kötötte össze – középen a pénz vastagság-átmérőjének megfelelő lapot beleillesztve –, hogy a lenyomatok szemben legyenek. A gipszformák tetején egy, a lenyomatokhoz vezető lyuk volt. Ezen öntötték be az olvadt fémanyagot, mely a lenyomat helyébe befolyva, lehűlésekor egészen a valódi pénz lenyomatának alakját vette fel. Rendesen cinket, cint, ólmot stb., mind könnyen olvasztható anyagot használtak”.

Székely (1873–1958) – eredeti nevén Szukup Vladmir Ede Ignác Kunó Nándor – a kor neves szakírója volt. Jogi diplomával helyezkedett el a rendőrségnél, ahol három évig a bünygyi osztálynál dolgozott, majd tizennyolc évig vezette a rendőri sajtóirodát. A szakirodalom gyarapításában is jeleskedett, de a napilapok hasábjain megteremtette a rendőrnovella műfaját. Könyveket írt, emellett az Uránia színházban öt darabja került színre.

Tény, hogy Újpesten még egy jelentős pénzhamisítási esetet jegyeztek fel 1937-ben. Ez utóbbi felderítéséről Sallai János Pékségdből pénzhamisító című írásában részletesen beszámolt lapunk 2004/1. számában.

A vicctől a kupléig

A mára elfeledett „újpesti hatos” – szólásként és fogalomként is sokáig megragadt a pesti kultúrkörben. A Borsszem Jankó című vicclap 1903. január 18-i számában az alábbi találós kérdést tette föl olvasóinak: „Mi a különbség a hű szerelem, és 6 újpesti hatos között?” A válasz: „A hű szerelem állhatatos, a 6 újpesti hatos pedig ál hat hatos”.

Az Alkotmány című folyóirat harcos kritikusa 1904. március 19-én tette közzé Mellich János véleménycikkét, amely az akkor megjelent Nyelvtörténeti Szótárról szól: „nem állott előtte könyv, amelyből puskázhatott volna, így természetesen komoly ember egyetlenegy adatát se veheti készpénznek – újpesti hatos az valamennyi. S milyen arrogáns nagyképűséggel igyekezik ezzel a sok tantusszal elkápráztatni olvasói szemét!” – írta a lap.

A pesti orfeumban még kuplé is született az egykori bűnesetről: „Két helyen vernek hatost Magyarországon – énekelték annak idején – Körmöcbányán és Újpesten, csak-hogy az újpesti ha-ha-ha-hatos egy kicsit ha-ha-ha-hamis...”

A hét krajcáról szóló elbeszélés írója bizony a hatkrajcárókat is megemlítette 1912-ben. Móricz Zsigmond a Tavaszi szél című novellájában így ír: „...meglátjuk hogy igazi-e, vagy csak olyan újpesti hatos”.

És végül egy jelenkori példa arra, hogy ez a fogalom mégsem tűnt el egészen a köztudatból. Az Újpesti Kulturális Központ és a Neográdi László Helytörténeti Gyűjtemény 2016-ban meghirdette az Amiről az Alapítólevél mesél című vetélkedőt, amelyen a Német Nyelvet Emelt Szinten Oktató Általános Iskola öt diákja diadalmaskodott. A versenyzők, csapatuk nevéként a „Hamis hatos”-t választották. Körükben azonban csalásról természetesen szó sem lehetett. □

110 éves a „Könyves” épülete

Az 1905-ben alapított Újpesti Magyar Királyi Állami Főgimnázium történetéről számos alkalommal jelent meg publikáció a Helytörténeti Értesítőben. Az iskola bőségesen feldolgozott krónikájából csak a legfontosabb eseményeket emeljük ki, amelyek a megalkotásában játszottak szerepet. Néhány békés évtized alatt Újpest szinte a semmiből vált jelentős iparvárossá, aminek egyik mérföldköve a gimnázium új, Tanoda téri épületének átvétele volt. Az I. világháború viharában azonban a sorsát nem kerülhette el, a hadi gazdálkodás áldozatul esett a magastető, a korszerű fűtés és a teljes berendezés is. Megvalósítása mégis jeles esemény volt, mivel ilyen építészeti minőségű iskolaépülettel csak kevés település dicsekedhetett a korszak Magyarországon.

Tőry és Pogány, az építészek

Az új épületet tervező építészeket a kultuszminisztérium nevezte ki Tőry Emil egyetemi tanár és ifjú társa, Pogány Móric személyében, akik 1911 és 1913 között készítették el a terveket.

A 20. század fordulója bővelkedett sikeres és kvalitásos építészirodákban. A virágzó gazdaság, a növekvő népesség igényei országszerte számtalan új létesítmény megépítését tették lehetővé.

A neves irodák között tartották számon Tőry Emil és Pogány Móricz közös vállalkozását is, akik már külön-külön is több komoly munkát teljesítettek az újpesti megbízásokat megelőzően.

Nehéz elképzelni náluk furcsább alkotópárost. Tőry, klasszikus professzor alkat, aki színvonalas hazai és nemzetközi tanulmányaiban egyaránt jeleskedett, tanárai irodáiban pallérozódott tovább segédként, majd maga is irodát alapított és tanári állást kapott a Műegyetemen. A polgári eklektikát kellő távolsággal kezelte, az ő stílusa a klasszicizmuson alapult, aminek tiszta rendjét, racio-

nalitását követte munkáiban. Ám nyitott maradt minden újra is, ami a kortárs építészetben megjelent, különösen a nemzeti építészet formai útkeresései felé. Ma is látható, személyéhez köthető alkotások – többek között – az egykori Erzsébet Homeopata Kórház a Kné-zich utcában/Bakáts téren, illetve az aradi Fa- és Fémipari Szakiskola.

Pogány Móric ellenben csak ipari iskolát végzett Kolozsvárott, de kivételes tehetsége és rajzkészsége révén azonnal állást kapott előbb egy helyi építészirodában, majd Budapesten Tőry Emilnél. Kiváló képességeit bizonyítja a Batthyány Örökmécsesre kiírt emlékmű tervpályázaton elnyert első díja, amelyet követően váltak egyenrangú társakká a Tőry és Pogány építészirodában, és lett első közös munkájuk Újpest gimnáziumának megtervezése. Pogány érzékenyebb volt a formákra, elsősorban a szecesszió érintette meg mélyebben. Ennek köszönhető leg híresebb művük, az 1911-es Torinói Világkiállítás magyar pavilonja, amely igazi ösztömvéseti alkotás. Érdekesség, hogy a Zsolnay kerámia díszek és tárgyak nagy részét is Pogány Móric tervezte.

A Tanácsköztársaság alatt egyetemi tanárrá nevezték ki, ami miatt később emigrációba kényszerült és csak az 1920-as évek második felében dolgozhatott újra Magyarországon, ahová magával hozta az új nemzetközi stílust, az art deco-t. E stílus néhány elemét – a korát jóval megelőzően – a „Könyves” épületén is felfedezhetjük.

Újpest gimnáziuma

A Könyves Kálmán Gimnázium épülete Újpesten a Városházát és a Főplébániát követően a harmadik legjelentősebb középület. Építése előtt a mai helyén a település vásártere terült el, magában foglalva az Aradi (akkor még Temető) utcától a Kassai (Diófa) utcáig terjedő területet. A gyors fejlődésnek köszönhetően az értékessé váló területből két részletben választották le a mai telket, amin a

gimnáziumnak még évtizedekig kellett osztoznia a helyi tűzoltóállomással. A környékre jellemző keretes udvaros beépítéssel szemben az iskolaépület szabadon álló, amivel kiválik a környezetéből. A főútról nézve az épület teljesen szimmetrikus, jellegzetesen klasszicista, különösen a monumentális, oszlopos-timpanonos közép- és a csaknem zárt, kicsi sarokrizalitoknak köszönhetően. A klinkertégla burkolat ugyanakkor németalföldi és skandináv építészeti hatásra utal, ami a 20. század elején kiutat mutatott az eklektika egyre dagályosodó, politikai felhangoktól sem mentes és értelmetlen stílusvitáiból. Érdekes módon Tőry és Pogány egyedül itt használta dominánsan ezt a nemes anyagot az összes munkáik között. Az alaprajzokat nézve, és főleg tereit bejárva tökéletesnek hat a funkcionális rend, minden a helyén van, minden megfelelő méretű. A tantermek az udvarra néznek, a zsi-bongó folyosók az utcára, meglehetősen magas párkányú ablakokkal, mintha óvni akarná a diákokat a külvilág ártalmaitól. Valami mégis furcsa az elrendezésben, de ez csak a meleg napos délutánokon derül ki: minden általános szabállyal szemben a tantermeket nyugatra tájolták! Ennek okáról nem maradtak fenn írásos vagy rajzos emlékek, csak következtetni lehet arra, hogy a tervezés idejében épülő villamospályák és elterjedő gépkocsik zajától, füstjétől igyekeztek megóvni a tanítás tereit. A mai forgalmi helyzetet ismerve, a bölcs tervezői előrelátás gondolata merül fel az emberben.

A már említett korai modern, art deco stílusérzés leginkább a részleteken érhető tetten: a középrizalit lekerekített, faltest arányú

Az újpesti Vásártér egy 1900 körül készült térképen (Forrás: Arcanum)

téglaburkolatos oszlopain, a lépcsőfeljárót fogadó pilasztereken, a belső burkolatokon, a lépcsőkoriáton – és vélhetőleg az eredeti bútorokon is, ha azokból megmaradt volna valami.

A mai „Könyves” megszületése egybeesett az első nagy világegés kirobbanásával, ami nemcsak az épület befejezetlenségén érhető tetten, de a tanulók és tanárok között is megszedte a maga tragikus vámját. Röviddel azután a Tanácsköztársaság tobzódását követő antant-román megszállás pusztította le majdnem teljesen az alig kész épületet. Az 1920-ban megkezdett helyreállítás csak 1926-ra vált teljessé, amikor elkészült az eredeti terveken szereplő palafedésű magastető és a főhomlokzat előtti jellegzetes kerítés is.

Az 1921. év egyik miniszteri rendelete alapján a Magyar Királyi Általános Főgimnázium megnevezés helyett, felvehette Árpád-házi királyunk, Könyves Kálmán nevét.

A II. világháborúig több lépcsőben korszerűsítették az épületet, amely hamarosan háborús háttér szerepre kényszerült; 1943-tól hadikórházként működött.

Kulin György csillagász és tanár jóvoltából – Európában is egyedülálló módon – csillagvizsgáló kupola épült a gimnázium tetejére 1955-ben.

Az iskola az 1956-os forradalom idején az újpesti forradalmárok egyik központjaként a szovjet tankok többszöri osztuzét vonta magára, amit ismét jelentős újjáépítés követte. A sietős és szakszerűtlen helyreállítások következtében a homlokzat rekonstrukcióját 2002-ben már nem lehetett tovább halogatni, amit Tóth Katalin kutatásai nyomán az S4 Mérnökiroda tervezett meg. □

A Tanoda téren álló Könyves Kálmán Gimnázium 1920 körül (Forrás: Neogrády László Helytörténeti Gyűjtemény)

Egy újpesti ház híres lakói

Az 1973-ban induló és igen nagy területet érintő újpesti városközpont-rekonstrukció számos épület lebontásával járt együtt. A szanalás során eltűnő lakónegyedekben nagyrészt földszintes, körudvaros lakóházak, kisipari műhelyek álltak, amelyek ma már csak az emlékezetben élnek, jó esetben kincset érő fényképfelvételek őrzik egykori voltukat. Megannyi sors, emberi élet kötődött e hajlékokhoz, mindnek külön-külön „helytörténelme” volt. E házakban laktak hírességek is, akiket sikeres munkásságuk miatt mindmáig a legnevesebb helyi polgárok között tartunk számon. Most két kiemelkedő újpesti személyiség több mint fél évszázada lebontott otthonát keressük fel.

Újpest déli oldalán az egykori Perc, ma Temesvári utcától induló és a Temető, majd Gróf Apponyi Albert utcáig, azaz a mai Mártírok útjáig tartó közterület csak a 19-20. század fordulója után kezdett el rendezett képet mutatni. Ekkortól láthatjuk Újpest térképén a „keresztségben” Szent Gellérről elnevezett utcát, amelynek házsorát a mai Temesvári utca felől kezdték el számozni.

A számunkra most érdekes ház az utca déli, páratlan házsorának oldalán állt, és csak egyetlenegy saroktelek választotta el a mai Mártírok útjától. A Szent Gellért utca 29. számú ingatlanról – az 1901-02-es kiadású Bu-

A Szent Gellért utca Újpest térképén, 1940-ben

dapesti Cím- és Lakásjegyzék alapján – tudható, hogy tulajdonosa Sámi Ernő volt. A jegyzék további évfolyamaiban szerepel, hogy néhány éven át mások is birtokolták: Ottó András, majd az Újpesti Kereskedelmi és Iparbank, később ismét Sámi Ernő. Őt Kőnig Lajos követi, aki után 1906-07-től Bus Jánost regisztrálták a 29. számú ház tulajdonosaként, akiről még 1914-ből is tudomásunk van.

Az épületet feltehetőleg az 1910-es évek vége felé vásárolta meg Haltmayer Mátyás honvédtiszt és felesége, Petrécicz Mária. Velük költözött ide Olivér (1909–1946) nevű gyermekük, aki a tanulmányait a lakóhelyhez legközelebbi mai Tanoda téren álló Újpesti I. számú Állami Polgári Fiúiskolában végezte. Gyermekkori villamosbalesete utáni kórházi (el)kezelését követően bal lábfejét levágták, ám ezzel együtt vitte őt a sport iránti szeretete a víz irányába, s lett tizenéves korára sikeres és elismert úszó, majd vízilabdázó. Középiskolás korában úszóbajnokságokat nyert, és az újságok is egyre többet tudósítottak a titokban Halassyra változtatott vezetéknevű fiú sikereiről. Amikor a húszas években Haltmayer Mátyás megkapta a vitézi címet, ő is Halassyra változtatta családnévét. Olivér sportsikereit az Újpesti Torna Egylet színeiben érte el, gyorsúszásban országos és Európa-bajnok lett, és az UTE vízilabdacsapatának tagjaként több ízben végzett dobogós helyen az olimpiai játékokon. Emellett az Egyesült Izzólámpa és Villamossági Rt.-nél, később számvizsgálóként az újpesti Városházán dolgozott.

A húszas, és valószínűleg a harmincas évek elején is a kamasz- majd korai ifjú Olivér a Szent Gellért utcai otthonában lakott, majd valószínűleg Antal Mancival kötött házasságát (1934) követően költözhetett el apósa, Antal S. József hentesmester és felesége, Guttenberger Margit házába, a Horthy Miklós (ma: Görgey Artúr) út 37.-be. Halassy a negyvenes években feleségével és időközben megszülető gyermekeivel a Corvin utca 1. szám alatt élt.

Halassy Olivér sikereinek – mondjuk így – „startvonal”, tehát a Szent Gellért utca 29. számú, 150 négyszögölnyi területű szülői ház lehetett. A Bánhalmi Rezső szerkesztésében megjelent Budapestkörnyéki ingatlan-nyilvántartás szerint 1937-ben az épület tulajdonosa Haltmayer Mihály (sic!) és Petrévicz Mária volt. A telket 750/2. helyrajzi számon, illetve 2358. betétszámon tartották nyilván.

A Szent Gellért utca 31. számot viselő épület irodalomtörténeti szempontból tűnhet számunkra érdekesnek. Egy 1940. március 5-i keltezésű lakcímtudakolási irat alapján előző tartózkodási helyéről, az Irányi Dániel utca városi házak III. pavilonjából – e ház földszint 1. számú lakásába jelentkezett be Berda József (1902–1966) költő, aki más forrás szerint már a harmincas években a Szent Gellért utcában élt. A lakás bérlője, özvegy Pákozdi Damasztinné ágyrajáróként fogadta be őt, és e minőségben maradt a ház lakója szállásadója 1959 őszén bekövetkezett haláláig. Amint azt dr. Sipos Lajos irodalomtörténész, Berda-kutató a költőről szóló kritikai pályarajzában említi, „a kerületi házkezelőség megfelelő részlege 1959. október 13-án kelt »Bérleti szerződés«-sel »bérlőnek« nyilvánította a költőt egy valamikori »üzlet, raktár« céljára épített »lakás«-ban, amelyben egy használt vízkagyló, két villanykapcsoló, két konnektor és egy fehér zománcozott kályha volt”.

A Baumgartner-, majd József Attila díjjal kitüntetett, és számos kötetet jegyzett Berda József pihenőpontja így az ötvenes évek elején a hivatalosan „szentségtelenített” Gellért utca 31. számú, 150 négyszögöl területű ház földszint 1. számú lakása volt a haláláig, 1966-ig.

A Budapestkörnyéki ingatlan-nyilvántartás 1956-os kiadása szerint akkor az épület tulajdonosa a Magyar Állam volt, amely az Ingatlankezelő Vállalat által gyakorolta tulajdonosi jogait. A telket 750/2. helyrajzi számon, illetve 2358. betétszámon tartották nyilván.

Figyelmes olvasónk észrevehette, hogy mindkét házszámhoz ugyanazok a telekkönyvi paraméterek tartoztak. Ez nem véletlen, ugyanis valószínűleg a harmincas évek vége felé a néhány házzal arrébb álló 23. házszámú, ám két külön helyrajzi számon nyilvántartott

telek megkapta a soron következő 25. házszámot is. Ennek következtében minden további ház a páratlan oldalon eggyel nagyobb számot kapott, így a korábbi 29.-es épület házszáma 31.-re módosult. És így már érthető, hogy egy és ugyanazon házban töltötte Halassy Olivér és Berda József is élete bizonyos szakaszát.

A költő születésének hetvenedik évfordulójára a Gellért utcát Berda József utcára nevezték át, és a ház utcai homlokzatán a IV. kerületi tanács és a Hazafias Népfrent kerületi bizottsága emléktáblát állított 1972. február 1-jén. Az épület nem sokáig hirdethette falán jeles lakójának emlékét, mivel a városrendezési tervek felülírták az örökkévalóságig szóló emlékjel üzenetét: a két hírességnek is otthont adó épületet 1973-ban lebontották. (Berda emléktábláját, illetve a nevet viselő utca- és házszámot a Neogrády László Helytörténeti Gyűjtemény őrzi.)

A lakótelep építése során az úttestet déli irányban 2×2 sávossá bővítették, amely részben a keleti irányú gépjárműforgalmat vezeti el, részben a Magyar Autóklub egyemeletes fogadóépülete emelkedik az egykori ház helyén.

A Berda József – egykori nevén Szent Gellért – utcai két híresség mégis a közelben „maradt”: a költőt az utca neve és közeli mellszobra idézi meg; az olimpikon úszó és vízilabdázó nevét az egykori háztól néhány méterre, a Mártírok útja túloldalán álló, német nyelvet emelt szinten oktató általános iskola viseli büszkén. □

Gellért utca 31. A bejáratától jobbra Berda József emléktáblája látható (Forrás: Neogrády László Újpesti Helytörténeti Gyűjtemény)

DR. HOLLÓSI ANTAL

Dr. Simonovits István, akinek nevét Újpesten kőbe vésték

Dr. Simonovits István a vajdasági Bácskeresztúron született 1907. december 24-én. Ifjú koráról az Emlékek az 1930–1944. évi diákmozgalomról és orvosmozgalomról című visszaemlékezésében így vallott: 1918-ban „[...] költözünk fel anyámmal és nővéremmel Bácskeresztúrról Újpestre. Apám, aki 20 éven át a falu orvosa volt, 1914-ben meghalt. Korai halála egyben azt is jelentette, hogy attól kezdve nagyrészt magam szabtam meg utam”.

A Könyves Kálmán Gimnáziumban Pastinszky József osztályába járt, és kitűnő eredménnyel érettségizett. Emlékei szerint „A gimnázium elsősorban az irodalmi élet, a színházlátogatás felé irányította érdeklődésünket. Az osztály Ady lelkes híve volt, habár a VII-VIII-as gimnáziumi tankönyvünkben,

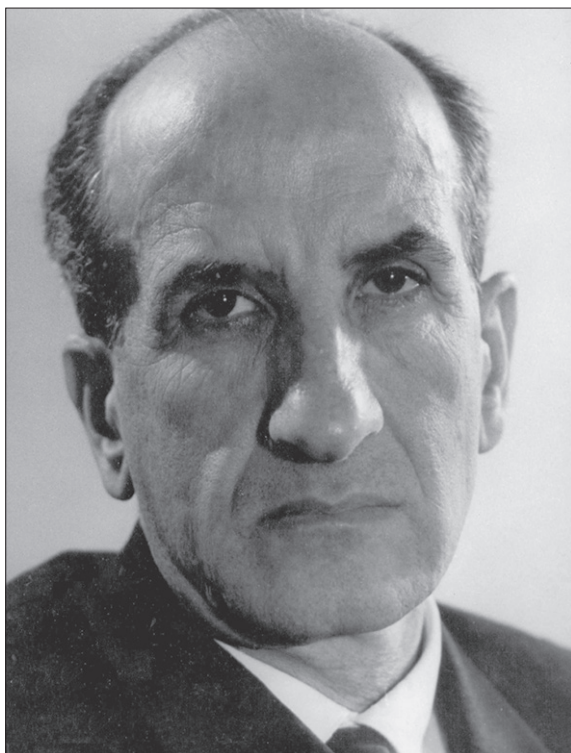
a Négyessy–Pintérben Ady Endréről mindössze csak ez állt: »Dekadens mámor és magyar őserő jellemzi Ady költészetét«. A szerencsés véletlen összehozott az újpesti írókkal, költőkkel, akik közül elsősorban Berda Józseffel vált kapcsolatom baráttá”.

Simonovits István édesapja hivatását követve 1926-ban kezdte meg tanulmányait a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Orvostudományi Karán. Már másodévesként meghívták az egyetemi Biokémiai Intézet tudományos diákkörébe. 1932-ben történt orvosa avatása után még további hat évig dolgozott ott kutatóként és oktatóként. Érdeklődése már abban az időben a vér és a vérképzőrendszer betegségei felé fordult. Diplomája megszerzése után a budapesti gróf Apponyi Albert Poliklinika belgyógyászatán kapott díjtalan, kinevezett osztályos orvosi állást. Biokémiai tárgyú publikációi a hazai és a külföldi szaklapokban egyaránt megjelentek. Kórházi munkája során elsősorban szívbetegekkel foglalkozott, de sportorvosként is tevékenykedett.

1936-ban vette feleségül Beke Anna (1913–2002) matematika–fizika szakos középiskolai tanárt. Beke Anna később egyetemi oktató, a filozófiatudományok kandidátusa lett. Az 1950-es években az Oktatásügyi Minisztériumban dolgozott, a hatvanas és hetvenes években több ízben az ELTE Filozófiai Tanszékének vezetője volt. Három fiuk született (János, Miklós és András), akik a maguk szakterületén neves szakemberek lettek.

Simonovits István a második világháború idején szinte mindvégig mentőorvosként teljesített szolgálatot – a legnehezebb időkben munkaszolgálatosként –, ezáltal nagy gyakorlatot szerzett a sürgősségi és sérült ellátásban.

Még fiatalon kapcsolódott be az illegális kommunista mozgalomba, és lehetőségeihez képest segítette üldözött társait, valamint azok családtagjait. A háborút követően, 1945-ben a kutatómunkában, a gyakorló orvosi

Dr. Simonovits István (Forrás: gyogyszeresztortenet.hu)

munkában és a mozgalomban bizonyított képességei ismeretében hívták meg az újonnan létrehozott Egészségügyi Minisztériumba. Ott először a Főcsoportfőnökség vezető beosztású munkatársa volt, majd 1954-től 1963-ig miniszterhelyettesként dolgozott.

Részt vett a koreai háború utáni egészségügyi misszió megszervezésében, és kiemelkedő figyelemmel foglalkozott az országos intézetek létrehozásával, amelyek központi szerepet kaptak az orvosok továbbképzésében. Ebben a törekvésében jelentős lépésként értékelhető az 1911-ben alapított Orvosképzés című szakmai folyóirat újraindítása, amelynek élete végéig a szerkesztője maradt. Minisztériumi működése alatt indult el a kórházi könyvtárak országos hálózatának kialakítása, és ugyanabban az időben jelentős orvosi laboratóriumi fejlesztések is megvalósultak.

Simonovits István 1959-ben kandidátusi fokozatot szerzett, 1960-tól a SOTE Egészségügyi Szervezési Intézetének tanára, majd 1978-ig tanszékvezető professzora volt. Megírta az oktatáshoz szükséges első tankönyvet, ami a hallgatók körében igen népszerűvé vált, mivel a száraz statisztikai adatokat is tartalmazó anyagot könnyen tanulhatóvá tette, hozzájárult a sikeres vizsgához. Előadásai, valamint a szemináriumi foglalkozásai kötetlen, akkoriban még szokatlan interaktív formában zajlottak. Diákjaival és munkatársaival közvetlen hangon kommunikált. Öltözködését sportos lazaság jellemezte.

Az egyetemi professzori állása mellett, 1964-ben kinevezték az Országos Haematológiai és Vértranszfúziós Intézet főigazgatójának. E munkája során jól hasznosíthatta biokémiai, gyakorló orvosi és szervezői tudását. Mindezt tudományos alaposággal végezte, annál is inkább, mert itt újra foglalkozhatott korábban is kedvenc kutatási területével, a vérszegénység diagnosztikájával és terápiájával. Eredményeiről számos tudományos közleményt és szakkönyvet jelentetett meg a hazai és a nemzetközi szakirodalomban. A Vérellátó Szolgálat országos hálózatának megszervezése és kiépítése idején sok tudományos előadást is tartott.

Munkássága legfontosabb eredményének, a korábban nagy számú csecsemőhalandóságot okozó, úgynevezett Rh-összeférhe-

telenség megelőzésére alkalmazott kezelés bevezetése, és általánossá tétele tekinthető. Az eljárásrend kialakítása, országos szintű bevezetése és az oltóanyaggyártás megszerzése nagy kihívást jelentett, de a sikeres megoldás révén mára megszűnt az életet veszélyeztető újszülöttkori sárgaság.

1976-ban szerezte meg „az orvostudományok doktora” címet. Több hazai és külföldi tudományos társaság választotta tagjának. Elismerései közül kiemelkedik a Markuszovszky-díj, a Purkinje-emlékérem, és az 1970-ben átvett Állami Díj. 1985-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választotta.

Dr. Simonovits István életútja és szakmai pályája bizonyítja, hogy a kutatói tevékenység és a betegágy mellett megszerzett tapasztalat – kiegészülve a jó szervezőkészséggel – biztosíthatja a tudomány eredményeinek gyors beépítését a mindennapi orvosi gyakorlatba. A neves szakember 1985. május 12-én hunyt el, hamvait a Nemzeti Sírkertben helyezték el. 2023 novembere óta neve az UMSZKI falán elhelyezett újpesti Akadémikusok Emléktábláján is olvasható. □

Az egészségügyi ellátás rendszeréről szóló kötet 1975-ben jelent meg a Medicina Kiadónál

Városrekonstrukció Újpesten

A II. világháború pusztítása során a lakóépületekben okozott hatalmas károk Európaszerte lakáshiányt eredményeztek. Magyarországon közel 265 ezer lakásigényt regisztráltak 1949-ben. A mezőgazdaságban az erőszakos szövetkezés, majd az agrárnagyüzemek eszközfejlesztése következtében elindult az aktív korú munkavállalók városokba áramlása. Az iparosodás vonzotta a vidéken felszabaduló munkaerőt, ezzel további lakáshiányt idézve elő. 1960-ban már 350 ezer lakásra lett volna igény, amelyből csak Budapesten több mint 120 ezret kellett megépíteni. Gyors megoldást kínált az iparszerű lakásépítés, amelynek „reneszánsza” az 1970-es években, a házgyárak megépítésével, a panellakótelepek létrehozásával teljesedett ki.

Olaf Gibbins német építész szerint a lakótelep olyan lakóterület, amelyet önmagában funkcionális egységként terveztek és hoztak létre. Négy-, illetve többemeletes házaiban minimum 500 lakás található, amelyek túlnyomórészt a hatvanas évek után épültek és a nagy lakáshiány csökkentését szolgálták. Ezt a paneltechnológiát először tömegesen Franciaországban alkalmazták. A II. világháború során lerombolt tengerparti városok újjáépítésére hozták létre. Két év alatt olyan ipart teremtettek, amely 400 ezer lakást tudott építeni évente. A szocialista táborba Moszkván, Leningrádon (ma: Szentpétervár) keresztül

jutott el ez a műszaki eljárás. A nálunk épülő házgyárak szinte mind szovjet mintára készültek, csak egyet hoztak létre dán technológia alapján. Újpesten is épült kísérleti céllal egy dán technológiájú épület. Az iparszerű termelés beláttatta a döntéshozókkal, hogy hagyományos módszerekkel nem lehet gyorsan, tömeges méretekben lakásokat építeni, nincs hozzá elegendő munkaerő, vagy más, megfelelő módszer.

Az elkészült házak formája többségében kötött volt, általában 10 emeletes, nyújtott téglalapalakú és 6 lépcsőházból álló, mert egy óriásdaru felállításával, egy helyből ki lehetett szolgálni az építést – mesélt a kezdetekről Heinrich Ferenc építész az egykori Újpest újság munkatársának, Leopold Györgyinek. A lakásszámot is meghatározták, és megkötötték az átlagos lakásterület nagyságát is, az 52,5 négyzetmétert, amely később némileg differenciálódott, de a három méter alatti belmagasság megmaradt. Szabályozták a lakások struktúráját is, az egy-, a másfélszobás és a kétszobás lakások darabszámát.

A lakótelep számára szükséges helyet üres földterületek beépítésével, vagy egyes korszerűtlen, elavult lakóterületek szanálásával teremtették meg.

A városrehabilitáció az utóbbi módon Újpesten is elkezdődött a régi belváros egy részén, nagyjából az Árpád út és a Tél utca vonalában. A tömbrehabilitációnak nevezett módszerrel modern épületek születtek, amelyek csak a terület szélein kapcsolódtak a hagyományos városszerkezethez, s azt a belső területeken általában nem folytatták. Így történhetett, hogy egyes utcák eltűntek (Kossuth utca), irányuk megváltozott (Rózsa utca), vagy ma már csak részleteikben léteznek (Tavaszi utca), illetve sétáló utcává váltak, mint a Nyár utca.

Újpesten, a főváros más kerületeihez hasonlóan már a '60-as évek végén óriási lakáshiánnyal küzdöttek. Az Újpest újság 1973. március 5-én írt arról, hogy 6000 lakáskérvényt regisztráltak, (1974-ben már 7000-et)

Kilátás a Rózsa utcai toronyházból

amelyek befogadásra vártak a kerületi tanácsnál, de még további 13 000 komfort nélküli lakást is korszerűsíteni kellett.

Akkoriban a kerület lakossága 80 ezer fő volt, közel 40 százalékuk 30 éven aluli és csaknem 20 százalék nyugdíjas.

A kényserű korszerűsítést más szükségesség is indokolta. Az Újpest újságban „Városközpont a város peremén” címen megjelent cikk bemutatja az akkori helyzetképet: „A kerület lakásainak 70 százaléka ugyanis 50 évnél régebben épült. Pince, szigetelés nélkül, vályogból vagy bontott anyagból. Nagy részük barakkszerű, favázás, deszkával burkolt falú vagy féltéglából készült épület. [...] Kétharmad részük a szanalási övezetben van. [...]

Az alaptervet 1970-ben elfogadták s ennek alapján kezdték meg a részletes rendezési terv kidolgozását”. A kijelölt területen azonban álltak igényes polgárházak, kisebb kúriák is – azok sem kerülhették el a sorsukat. Az újság részletesen, házszám szerint sorolja fel az 1973-ban bontásra kerülő ingatlanokat, összesen 1256 lakást az Aradi, Berda, Dugonics, Kiss Zsigmond, Bocskai, Ósz, Tél, Nyár, Pozsonyi utcákban, és a Mártírok útján.

„A területről elköltözők számára 1370 lakásra lenne szükség” – nyilatkozta a kerületi tanács lakásosztályvezetője 1973-ban, amelyhez a főváros 1036-ot biztosított, a többit minőségi cserék útján Újpesten belül, vagy más kerületekben igyekeztek megoldani. Súlyosbította a gondokat, hogy a családtagok, albérlők számát sok esetben a tanácsi nyilvántartás sem tartalmazta pontosan. A be nem jelentett lakók csak kivételes esetben juthattak lakáshoz, és éppen az ilyen eljárások engedtek teret a szabálytalanságoknak, és a korrupciónak is.

Az érintettek általában éltek a lebontott házak helyett felajánlott új lakhatási lehetőséggel. A dolog szépséghibája, hogy legtöbbször azokat nem a kerületben, hanem Óbudán, Csepelen, Újpalotán, az új lakótelepeken ajánlották fel. Természetesen kedvet kellett csinálni a beköltözéshez. „10 emelet boldogság” címmel Kiss Géza és családja örömről írt az újság. A Zsókvár utca egyik házában „Két szoba összkomfort a VI. emelet 26.-ban. Bent állandóan 26-27 fok meleg. A szobákban 3,5 és 5,5 méteres ablakok [...]”. A háziasszony – a cikk szerint – a beépített

konyhának örül és a hideg-meleg víznek, a 6. osztályos fiuk azonban visszavágyik Újpestre, épp ott van moziban...

Ezekben az otthonokban új módon kellett megtanulni élni, a régi bútorok sok esetben el sem fértek a kisebb lakóterekben, sok régi használati eszköz feleslegessé vált. A sokemeletes épületek a bezártság érzését válthatták ki a lakókból. Ezt próbálta elkerülni az 1968-ban megjelent „Lakóterületi zöldfelületek tervezési irányelvei” című kiadvány, amely a kisgyermek és az idősek szabadterületigényét rögzíti: 1-5 évesek játszótere: 6 m²/fő, 6-9 évesek játszótere: 8 m²/fő, idősek pihenőhelyei: 1,5 m²/fő. A '70-es évektől ezt kiegészítette a nagyszámú parkolóhelyigény, és a felnőttek számára is alkalmas sportcélú területek kialakításának szükséglete is.

De nemcsak lakóházak tűntek el a föld színéről: a kisebb üzemek, üzletek, a Munkásotthon, ha a kijelölt utcák közé estek, bontásra ítéltettek. Nagy eredmény, hogy néhány helyen a több tíz éves fák megmaradtak, mutatva a kertek helyét, vagy a régi utcák vonalát.

Az építkezés alapfeladata a közművek kiépítése, a víz-, villany-, gázhálózat bővítése, a távfűtés megnövekedett igényeihez kellő fejlesztése. A kereskedelmi hálózat kialakítását a tervek szerint csak a III. ütemben kívánták megvalósítani. □

Bontás és építés a Virág utcában (Fotók: Neogrády László Helytörténeti Gyűjtemény)

Újpesti „nagyprojektek” közlekedési változásai, 1. rész

Fél évszázaddal ezelőtt egy napon belül három jelentős esemény zajlott le a IV. kerületben: 1974. november 6-án le-tették a városközpont-rekonstrukció alapkövét, valamint felavatták az Újpestet Rákospalotával összekötő új felüljárót, és a modern gyógyfürdő-uszodát. Utóbbiak üzembe állításával ez az időpont valóban fordulópontot jelentett lakóhelyünk életében, hiszen a hídavatást követően a XV. kerülettel való közlekedési kapcsolatunk minőségi változáson esett át. A fürdő és uszoda megnyitásával a lakosság sportolási lehetőségei bővültek, egyben az ide vezetett gyógyvíz által közgyógyászati szerepet is ellátott az intézmény. A harmadik ünnepség témáját azonban nem lehet csupán e naphoz kötni, hiszen a nagyszabású újpesti belterület-újjaépítési program már korábban elkezdődött, és egészen a nyolcvanas évek második feléig tartott.

Írásunk első részében főképp a félév-százados Árpád úti híd építésével együtt járó városi közlekedési változásokat vesszük sorra, némileg kitérve az új uszoda megközelíthetőségére is.

Újpest legfőbb keleti kapuját ebben az időben az Árpád út végénél lévő szintbeli vasúti átjáró jelentette. A Nyugati pályaudvartól induló, s Szob, Pozsony, Varsó, Prága és Berlin felé tartó nemzetközi vasútvonal jelentős személy- és teherforgalma miatt a sorompót napi szinten 120-130 alkalommal is le kellett zárni, emiatt igen lassú volt a IV. és XV. kerület közötti közúti áthaladás. A mellette álló egyvágányos felüljáró tette lehetővé, hogy az 55-ös villamosok a palotai Kossuth utcától akadálytalanul érhessek el az Árpád és Váci úton át Nyugati pályaudvari végpontjukat. Csúcsidőben még a 7i jelű időszakos járat kelt át rajta, segítve a dolgozók eljutását az újpesti Váci úti gyárnegyedhez.

Ekkoriban végezték el a vasútvonal villamosítását. A leendő nagyvasúti felsővezeték magasságához képest alacsonyabb belmagasságú és elavult szerkezetű villamos-híd felújítása helyett, egyúttal a közúti sorompó kiváltására, új felüljáró építését kezdték el 1972-ben. (E témáról részletesen írt Iványi János lapunk 2015/4. számában.) A régi híd elbontása és az új átadása közötti időben a kerületek közötti villamosforgalom 1971. október 4-től szünetelt. A 7i viszonylatnak végleg búcsút inthettek a kortársak, míg az 55-ös itt kettévágva közlekedett: először az újpesti víztoronytól, majd a régi felüljáró helyén meghosszabbított pályán, a sorompó mellől indult. A sorompó mellett még korábban gyalogos felüljárót emeltek, amelyen átkelve az utasok át tudtak szállni a vasút túloldalán az 55A jelzésű ingajáratra. Az új közúti felüljáró újpesti rámpájának kialakításakor a sorompóig tartó rövid életű pályarész is megszűnt.

Mint ahogy bevezetőnkben is utaltunk rá, az 1974. november 6-i átadóünnepséget követően birtokba vehették a gyalogosok, az autósok és a „villamososok” a frissen elkészült új felüljárót, jelentősen egyszerűsítve a két kerület közötti kapcsolatot. Ezután újra Rákospalotáig ment az 55-ös villamos, és a korábban mindeddig csak a víztorony és Megyeri csárda között futó 10-es viszonylat kocsijai ezt követően váltak állandó szereplőkké a XV. kerületben is. Utóbbi 10A jelű betétjárata a Fóti úti végállomásig közlekedett Rákospalotáról a munkanapok csúcsidejében. Menetrendszerinti autóbuszjáratot a híd csak 1977 januárjának utolsó napjától kapott, amikor Újpalota felől a „piros” 96-os gyorsjáratot a Sződliget utca-Fóti út irányú korábbi útvonalát felhagyva, Újpesten az Árpád és Váci utakon át érte el az Egyesült Izzó előtti végpontját.

Még a felüljáró építésének megkezdése előtt helyezték üzembe a Szilágyi és Kossuth utcák sarkán lévő új autóbusz végállomást

1971. február 11-én. Onnan az Árpád út felé két buszjárat startolt: a 43-as a Váci úton át a Nyugati pályaudvarig, és a 84-es, amely a Váci úton és az Árpád hídon keresztül egészen a Moszkva (ma: Széll Kálmán) térig közlekedett. A buszok a felüljáró építése miatt átmenetileg terelőúton érték el a Szilágyi utcai végpontjukat, majd az új híd mellett futó, részben alatta „átbújó” szervízút elkészültével, 1975. július 14-től a Kiss János utca és a Dózsa György út irányban állandósult vonalvezetésük.

A szintén 1974. november 6-án átadott, magas színvonalon berendezett, gőz- és kádfürdővel is ellátott modern gyógyfürdő és uszoda (amelynek építéséről, működéséről majd vitathatóan szükséges bontásáról Iványi János lapunk 2018/2. számában emlékezett meg), leginkább az Árpád úti 43-as és 84-es autóbusz-, és 10-es, 10A és 55-ös villamosjáratokkal volt megközelíthető. Előtte kanyarodott a 20-as busz is, amely Nádor utcai végpontjáról Újpest belterületének érintésével a Bajcsy-Zsilinszky (ma: István út) felől a Jókai utcán (vissza az Árpád úton és József Attila utcán) ért el a Rózsa utcáig, majd azon át az Ősz (vissza Tél) és Lebstüek Mária utcákon

keresztül a Béke úti aluljáró érintésével egészen a Keleti pályaudvarig biztosított összeköttetést. Ugyanígy érkezett az újpesti Tanács házától (ma: Városháza) rövidebb úton haladó 20A járat is, amely a Rózsa utcán, majd a Szabadságharcosok útján (mai Berliini utcán) egyenesen haladva a vasúti átjárón kelt át. Az uszoda épülete előtt kialakított parkolóhelyek a személygépkocsival rendelkező úszni vágyóknak is könnyed megállást biztosítottak.

Újpest városközpontjának rekonstrukciója az 1969-ben kiírt tervpályázat alapján véglegesnek szánt változat elfogadását követően indult meg 1973-ban az Árpád úttól délre eső városnegyedben. Fő célkitűzés volt, hogy a nagyszámú leromlott állapotú és komfort nélküli lakások lebontásával, illetve az elavult és csereérett közműhálózat kiváltásával minden szempontból új élettereket hozzanak létre. Az új lakások tömeges építését az építőipar hagyományos módszerei helyett házgyárakban készülő előregyártott elemekből kívánták tető alá hozni. Az első újpesti kísérleti panelházak éppen az uszodával átellenben az Árpád út, valamint a Rózsa és Munkásotthon utcák által határolt területen helyezkedtek el. *(Folytatjuk...)*

Az Árpád úti felüljáró Rákospalota felől a 10-es villamossal, báltérben a felújítás alatt álló víztoronyral, 1975-ben (Fotó: id. Krizsán Sándor)

GÉRE CZ ATTILA

Varázsdob

Borongva zsong a szél,
oly lomha lombja kél
a tájnak,
gomolygón fény kering,
mint omló éveink,
ha fájnak.

Bíborló napkorong
kibomlott hantra bont
palástot,
ha szád ízéről zeng
halált idéző szent
varázsdob.

Lidércszín fellegek
kísértik lelkemet,
ha dalt szór,
szellőkavarta fák
sejlő avarszagán
hajadról...

Borongva zsong a szél,
oly lomha lombja kél
a tájnak,
gomolygón fény kering,
mint omló éveink,
ha fájnak.

A sár ma fölreped
a lárva könnylepett
torára!
(Csak sápadt köd lebeg,
halálba tört szemek
homálya...)

Szirmok szerelme szül,
s gyilkos fegyelme gyűr
mocsarán...
Ezernyi dal fakad,
s nem esdik ajkadat
soha rám!

Dobom kong, mint harang,
komor domb int alatt,
s aládrogy
kavargó lángköröd:
a Nap-csóvált örök
zsarátnok.

Borongva zsong a szél,
oly lomha lombja kél
a tájnak,
gomolygón fény kering,
mint omló éveink,
ha fájnak.

Sikoltsz, hol megszgye tér
s nyirok nyúl testedért,
s a szenny lep,
hogy oldja víz kezét
sodorva ízre szét
az EGYNEK!

S ha gyatra lét kísért,
s agyadba tép: miért?
– ki hall már?!
Szeretsz?... – de fölperereg...
(Egekre görnyedett
vihar jár!)

... s halomba omlanak
a lomb, a holt, a Nap
s világok,
jaj, dúl s terem megint
– s majd új tetemre hint
virágot...

Borongva zsong a szél,
oly lomha lombja kél
a tájnak,
gomolygón fény kering,
mint omló éveink
ha fájnak.

(1954. október)

HIRMANN LÁSZLÓ

Gérecz Attila

A szabadságharcban fiatalon elhunyt költőt ötvenhat Petőfijének is szokták nevezni. Mivel közel negyedszázadon át újpesti földben, a Megyeri temetőben nyugodott, ezért joggal érezhetjük őt a magunkénak.

1929 novemberében, egy a szomszédos Dunakeszin élő polgári családba érkezett. Édesapja, Gérecz Ödön vitézi előnevet viselt, amit az első világháborús helytállásáért kapott. Édesanyja, a nemesi származású Básthy Irén három fiúgyermekkel ajándékozta meg a férjét. A család a helyi Műhelytelep tisztviselőházában lakott, mivel az apa a település MÁV üzemének főmérnökeként dolgozott, emellett az üzem Magyarság Dal- és Önképző Egyesületének főtitkára, valamint a helyi református egyház presbitere is volt. A család gondot fordított a három fiú nevelésére. A legidősebb, Ödön a Ludovika katonai akadémia elvégzését követően aktív tiszt lett, a második világháború végén nyugatra vonult alakulatával, majd Angliában telepedett le. A középső fiú, Árpád a zene területén volt tehetséges, és idővel neves hegedűművész lett Svájcban.

A legkisebbik, Attila Dunakeszin járt általános iskolába. A család rövidesen a fővárosba költözött, mivel az édesapát előléptették és MÁV-tól új szolgálati lakást kapott. Vitéz Gérecz Ödön azonban 1943-ban elhunyt, így az özvegyre maradt a döntés a fia továbbtanulását illetően. Gérecz Attila a házukkal szomszédos Kölcsey Ferenc Gimnázium első négy osztályának elvégzése után, 1944 őszén a Nagyváradi Magyar Királyi Gábor Áron Honvéd Tüzérségi Hadapródiskola Sümegre menekített alakulatához vonult be. Ott sajátította el az alapvető hadászati ismereteket, amelyeknek hamarosan hasznát is vette. Az iskola növendékeként alakulatával Németország felé vonult vissza, majd francia hadifogságba került, ahonnan csak 1946 októberében tért haza. Civil tanulmányait magánvizsgákkal folytatta, majd 1948-ban leérettségizett

egykori iskolájában, a Kölcsey Gimnáziumban. A háborút követő időszak Magyarországon akkor már javában zajlott a politikai átrendeződés. A fiatalember a polgári neveltetésével és világszemléletével, volt hadapródiskolásként hamarosan osztályidegennek minősült, így egyetemre sem jelentkezhetett. Kitanulta a vasesztergályos szakmát és az államosított csepeli – Rákosi Mátyásról frissen elnevezett – gyárban kapott munkát. Szabadidejében sportolt, az igen összetett öttusa minden ágában sikeres volt, 1949-ben válogatott kerettag lett. Síelni is kiválóan megtanult. Az edzéseken és baráti társaságokban azonban nem rejtette véka alá véleményét. Nyíltan bírálta a kialakult egypártrendszer, a kommunista diktatúrát.

A rendőrség felfigyelt rá és barátaira, és 1950 decemberében letartóztatták őket. A Fő utcai börtönbe került, ahol hűtlenség vádjával tartották fogva. A csoportos perben – amelyben végül három halálos ítéletet hajtottak végre – Attila elsőfokon tíz, másodfokon tizenkét év szabadságvesztést kapott. 1952-től a váci fegyházban raboskodott. A politikai elítéltek között sok volt az iskolázott ember, közismert, hogy Hóman Bálint egykori kultuszminiszter is ott hunyt el az előző évben. A fegyházban ismerkedett meg olyan rabtársakkal, akik közül többen verseltek is. „Füveskerti költők” néven egymás szórakoztatására írtak, nemegyszer előfordult, hogy WC-papírra. Az ő biztatásukra itt született 1954 májusában Gérecz Attila első verse, amiben rögtön érett hangot ütött meg: „Így bocskorosan úgy-e megnevettek,/hogy márványt törni hegynek indulok?/A számon pimasz mosolygás a jelszó,/fütyöm csibészes: én is feljutok!” Így kezdődik, és ugyanezzel a versszakkal záródik a költemény, ami akár írójának ars poe-ticája is lehetne.

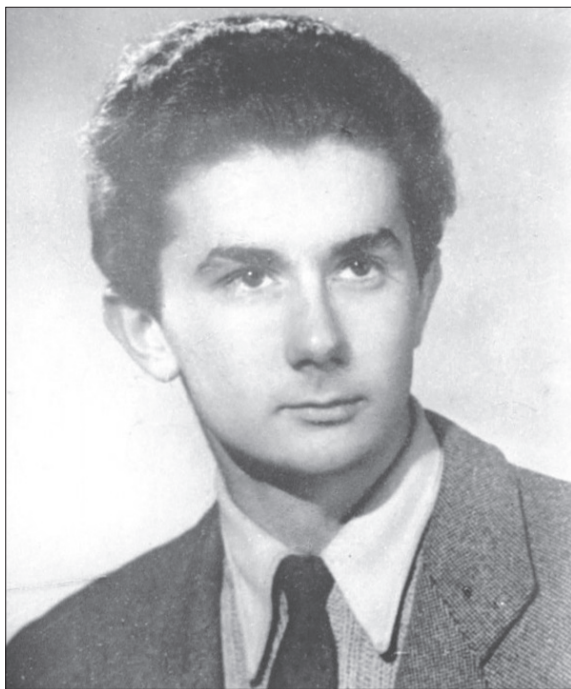
A szabadságvágyó Gérecz nem volt az az ember, akit sokáig rabláncon lehetett tartani. 1954 júliusában, a Duna akkori zöldárja alkalmával megszökött a börtönből. A fegy-

ház faláig emelkedő folyóba vetette magát és átúszta azt. A fővárosban mindössze három nap bujkálást követően elfogták, egy ismerőse jelentette fel. Szökéséért újabb két év fegyházbüntetést kapott. A váci börtönben éhségsztrájkba kezdett, de csak annyit ért el, hogy leromlott fizikai állapota miatt a börtönkórházba került. Ezt követően, 1955 nyarán átszállították Márianosztrára, a kor legszigorúbb börtönébe, ahol Kárpáti Kamil, későbbi József Attila-díjas költő volt a cellatársa. Ekkor született a Sorsod művészete című Gérecz-vers, amit az irodalomtörténészek a legnagyobb hatású művének tartanak.

Amikor az 1956-os forradalom kitört, a fiatal költő már Budapesten, a Gyűjtőfogházban raboskodott. November 1-jén – számos politikai fogolytársával együtt – forradalmárok szabadították ki. Attila azonnal csatlakozott a szabadságharcosokhoz.

A forradalmi fiatalság nevében kiáltványt fogalmazott meg: „Magyar Ifjak! Bajtársaink! Szólok a forradalmi ifjúsághoz, a volt politikai foglyok ifjúsága, a börtönökből kiszabadított fiatal magyar költő- és művésznemzedék nevében.

A forradalmat kivívtuk, és az eredmények beszélnek önmagukért. [...] Vagyunk ugyanaz az erő, amely ezer év óta fenntartotta

Gérecz Attila (1929–1956) (Forrás: gerezchagyatek.hu)

és amelyik ma újra felemelte ezt az országot. Felemelte ezt a véres földet és zászlóba, piros-fehér-zöldbe borította, úgy, mint azt az agyonlőtt leányt emelte feje fölé a forradalmi tömeg a Szabad Nép székháza megrohanásánál.

Ma ez a tömeg ott tolong az újságárusbódék, az alakuló pártok bejárata előtt, és boldog: élvezzi a szabadságot”.

A költő csupán néhány napig örülhetett az általa megénekelte szabadságnak. Utolsó békés estéjükön, november 4-én eljegyezte ifjúkori szerelmét, Dreschel Máriát, aki egészen 2016-ban bekövetkezett haláláig szeretettel ápolta, kezelte egykori vőlegénye szellemi hagyatékát.

Gérecz Attila november 5-én a VII. kerületi szabadságharcos csoportokhoz csatlakozott.

A Blaha Lujza tér környékén Molotov koktélokkal, kézfegyverekkel vették fel a harcot a beözönlő szovjet tankokkal szemben. A felkelők hasznát vették Attila katonai ismereteinek, mindaddig, amíg november 7-én az esti órákban halálos lövést nem kapott a Klauzál utca bejáratánál. Mindössze egy évvel volt idősebb, mint Petőfi a segesvári csata évében.

A Klauzál tér sarkán, alkalmi sírba helyezték társai. Innen vitték át földi maradványait 1957 februárjában a Kerepesi temető 21-es parcellájába. Édesanyja 1977-ben bekövetkezett halálakor, közös sírba temették őket az újpesti temető 39-es parcellájában. Itt nyugodott Attila elfeledve egészen a rendszerváltásig, 2001-ben azonban újra exhumálták és ismét a Kerepesi temetőbe, a Nemzeti Sírkert szabadságharcos parcellájába került.

A rendszerváltást követően a korábban agyonhallgatott költő neve lassan újra ismertté vált. 1994-ben a honvédelmi miniszter posztumusz századossá léptette elő Gérecz Attilát. A következő évben a Magyar Írószövetség tagjai közé választotta. Egybegyűjtött versei megjelentek, számos könyv, dokumentum- és játékfilm dolgozza fel életét és tevékenységét. Dunakeszi és Terézváros posztumusz díszpolgárává választotta.

Ma emléktábla áll halála egykori helyén. Szülővárosában, Dunakeszin több helyen is lehet emlékezni rá. Újpesten máig semmilyen emlék nem utal arra, hogy halála után köze volt a városunkhoz.

Dunakeszi MÁV lakótelepi utcarészlet archív felvételen (Forrás: Kölcsey Ferenc Városi Könyvtár, Dunakeszi)

Dunakeszi, ahol Gérecz Attila született, Újpesthez hasonlóan a dualista Budapest közelségének köszönhetette ipari fejlődését. Amint a MÁV a legnagyobb hazai vállalattá növekedett, szükség lett egy újabb járműgyártó-járműjavító telepre. A vasúttársaság az egykoron első, Vácra vezető vasútvonal mellett 1912-ben kezdte el építtetni új üzemét, a Dunakeszi Főműhelyt. Az első világháború megakasztotta a fejlesztést, az addig elkészült épületekben 900 fős hadikórházat rendeztek be. 1922-től azután folytatódott az építkezés, és négy évvel később, 1926 májusában – Lányi Ferenc igazgató vezetésével – megindult a munka a hatalmas üzemben. A leghíresebb itt gyártott vasúti egység alighanem az aranyvonat volt, amely 1938-ban országjáró körútra vitte a Szent Jobbot. A Főműhely szomszédságában az üzem dolgozói számára egy lakótelepet is felépítettek, amelynek egyik tervezője Kotál Henrik, korábban a budapesti Wekerletelep kialakításán is dolgozott. Nem véletlen a két

lakókörnyezet hasonlósága: parkokkal és íves utakkal tagolt, kertes házakból és emeletes lakóépületekből állt a telep. A házak komfortosak voltak, mosdóhelyiség és vízöblítéses toalett tartozott minden lakóhelyhez. Idővel kultúrházat és sportpályát is kialakítottak a területen. A házak árkdájai alatt fodrászat, cipész és hentesüzlet üzemelt, de a Hangya Szövetkezetnek is volt itt boltja, hogy az épületek közötti kiskertek művelése könnyebb legyen. A bérleti díj roppant kedvező volt a munkások számára, olcsó menza is segítette mindennapjaikat. Gérecz Attila ott, a MÁV-telepen nőtt fel. Egykori szülőházán, a műhelytelepi Állomás sétányon éppen húsz éve, 2004-ben állíttatott emléktáblát Dunakeszi város Önkormányzata, s még abban az esztendőben a forradalmár költőt a város posztumusz díszpolgárrá is választotta. Egykori otthonuktól nem messze, a Vértanúk terén 2015 decemberében mellszobrot emeltek tiszteletére, Bibok Piroska alkotását. Gérecz Attila nevét utca és 2017-től uszoda is viseli Dunakeszin. □

Másfélszáz éves egyházi közösség

Horváth Zoltán atya húsz éve szolgál katolikus plébánosként, és immár esperesként Újpesten. A Szent István téri Egek Királynéja Főplébánia idén ünnepli alapításának 150 éves évfordulóját. Ez az esemény ad alkalmat arra, hogy elbeszéljünk vele múlttól és jelenről, terveiről és a közösségéről.

– *Egy lelkész pályán két évtized jelentős szolgálati idő. Annak idején hogyan került Újpestre?*

– Munkám a kerületben két szakaszra osztható. 2004-től négy évig szolgáltam Rákosszentmihályon, ahol plébánia- és iskolabővítés zajlott akkoriban. Ugyanabban az időben a Nap utcában is felújítás volt, csak hogy fellépett egy statikai probléma: egyszerre szétcsúszóan hasa lett a templomnak. Mivel már volt némi tapasztalatom az ilyen helyzetek megoldásában, én kerültem oda. A Főplébániára három évvel később neveztek ki.

A Kauser József tervei alapján épült egyhajós templom köré József nádor által adományozott facsemetéket ültettek, 1889 (Forrás: Neogrády László Újpesti Helytörténeti Gyűjtemény)

– *Talán nem a véletlen hozta úgy, hogy itt is építkeznie kellett...*

– Igen, és örülök is, hogy létrejöhetett ez a szép plébánia. Amikor idekerültem a régi épület és mellette a kultúrház már gyakorlatilag romokban hevert. Nem csoda: annak a plébánia-épületnek az egyik fele ma már 155 éves lenne. Valójában csak paplaknak épült, mert itt korábban nem működött egyházközség; az 1860-as évektől Fót filiáléja voltunk, egy kicsiny, Szent István tiszteletére szentelt kápolnával a temetőben, kihelyezett lelkésszel és 1870-től már saját anyakönyvi jogokkal. 1873-ban állt fel az egyháztanács.

– *Ha 1873-tól van plébániai testület, és a hitélet gyakorlása még korábbra megy vissza, akkor miért az idén ünnepeljük a 150. évfordulót?*

– Az évfordulót ahhoz kötjük, hogy 1874-ben kapta meg az itteni egyháztanács a kegyúri jogokat a királytól, majd a váci egyházmegyétől. Azonnal döntöttek egy új templom építéséről, és még az év szeptemberében le is tették a templom alapkövét. Ez másfélszáz éve történt. A konkrét dátumot azért határoztuk meg, mert egykor május 31-én ünnepelték az Egek Királynője napját. Nyugodtan mondhatjuk, hogy némiképp önkényes ennek a dátumnak a kijelölése, mivel a plébánia 1870-től szép lassan jött létre, és fokozatosan alakult ki az egyházközségi élet. 2020-tól minden évben tudtunk volna olyan eseményt és dátumot meghatározni, amikor joggal ünnepelhettük volna az egyházközséggé fejlődés valamely állomásának 150. évfordulóját. De az elmúlt években a koronavírus-járvány nem kedvezett a közösségi ünneplésnek, most azonban adódott egy jó alkalom.

– *Elmondható, hogy a főplébánia fejlődése párbuzamosan alakult a település gyarapodásával?*

– Teljes mértékben. Elég csak a városképre gondolni: a főtér közepén álló, először csak egyhajós, majd a jelenlegi háromhajós templom meghatározza Újpest látképét. Ahogy a piac, úgy ez is a katolikus híveknek

köszönhetően jött létre. Először a bódésor készült el, ami az 1970-es évekig állt fenn, majd a régi csarnok, és most az új piac és rendezvényközpont szintén a főplébánia egykori telkén áll. A régi egyháztanács hívta ide az árusokat; az általuk fizetett helypénz segítségével sikerült befejezni a templom építését.

– *Kijelenthető, hogy Újpest igazi katolikus település volt?*

– Az első telepések, akik a Felvidékről érkeztek katolikusok voltak, és igen, meghatározó a katolikus jelenlét a város életében, de ne feledkezzünk meg a zsidóságról sem: a nagyon jelentős zsidó közösség ugyanúgy hozzájárult a város mindennapjaihoz. És meg kell említeni az evangélikusokat és a reformátusokat is: jól mutatja kiemelt szerepüket a város fejlődésében, hogy ők is tavaly ünnepelték a 150. éves évfordulójukat. Az 1920-as évektől új betelepülők, a baptisták is megérkeztek, és a mai napig az egyik legnagyobb létszámú baptista egyházközség Újpesten működik.

– *A folytonosság mellett mi az, ami nagyot változott a közösség életében és a hitéletben?*

– Nehéz kérdés ez. Nézzük először az egyház szervezetét. 150 évvel ezelőtt egyetlen plébánia volt Újpesten, az István téri főplébánia. Ezt a XX. század első évtizedeiben kinőtte a város, de akkor még a Trianon utáni nehéz helyzet nem tette lehetővé egy új templom építését. A '30-as években azonban már belefogtak, és az új templom, a Nap utcai el is készült 1937-re, de azután csak 1947-től lett plébánia. 1948-ban szentelték fel a Kertvárosi templomot, majd – 1949-ben, a szerzetesrendek feloszlásakor – plébánia lett a szaléziak rendházából és a Clarisseumból. Az 1990-es években, a rendszerváltáskor a káposztásmegyeri lett az egyik első frissen épült templom az országban. Ma ez a hat plébánia működik Újpesten.

Ami a változásokat illeti, nézzük a számokat: az 1870-es években 300-400 katolikus keresztelezés zajlott Újpesten évente. Ez a szám az 1940-es évek második felére, a világháború utáni időszakban felfutott 1600-ra. Ez azt jelenti, hogy napi 5 keresztelező az év minden napján. Amikor azt követően létrejött a többi plébánia, az anyakönyvezés felaprózódott, de az 1960-as években csak a főplébánián még mindig 300-400 évi keresztelezés történt. Azután

rosszabb idők jöttek, voltak olyan évek, amikor csak 20-25 keresztelezést kértek, és az utóbbi 20 évben ez a szám 70 körül alakul. Vannak jobb esztendőik, de a 100-at nem érjük el.

– *Ezek szerint számokban kifejezve is igaz, hogy a vallásos emberek száma csökken a társadalomban, és ez a megállapítás az újpestiekre is érvényes.*

– Igen, de ez nem jelenti azt, hogy régen minden fényes volt. Ugró Gyula egykori polgármester Újpest című monográfiájából kiderül, hogy a házasságkötések felére már 1930-ban sem kértek egyházi áldást. Akkoriban illett templomba járni, ami önmagában nem bizonyítja, hogy az emberek sokkal vallásosabbak lettek volna. Más volt a világ. A kommunizmus alatti években kényszerűen redukálódott a hitélet gyakorlása. Abban az időben Újpestre sok falusi ember költözött be a jobb munkalehetőség reményében. Sokszor találkozom ezekkel a ma már idős emberekkel, akik gyermekkorukban a falujukban templomba járók voltak. A mai napig tudják a mise menetét, ismerik az énekeket, az ünnepek szertartásait, de azóta nem járnak templomba, amióta beköltöztek a nagyvárosba. Aztán a rendszerváltáskor tapasztaltunk némi lelkesedést és új lendületet, ám az utóbbi évtizedekben stagnál a híveink száma. Aztán a koronavírus-járvány idején sokan el-elmaradtak a templomból, és sajnos nagyjából az ötödük nem is jött vissza a lezárások feloldása után.

– *Vajon mi változott az idők során a plébánosi munkában? Mit kell ma másképp csinálni, mint az első újpesti plébános, Illek Vince idejében?*

– A 100-150 évvel ezelőtti plébános nemcsak lelki és hitközségi vezető volt, hanem jelentős közéleti szereplő is, aki a lehető legváltozatosabb módon vett részt a város életében. Sport- és kulturális rendezvényekre járt; a Katolikus Kultúrkörben például heti rendszerességgel voltak nagyobb létszámot vonzó események. De a plébánosnak a társasági életben is kitüntetett szerep jutott, és ennek megfelelően nagyobb volt a súlya a város ügyeinek menetében is. Nemkülönben az egyháztanács tagjainak, akik kifejezetten komoly szerepet tölthettek be az egykori politikai térben.

– *Úgy vélem, hogy a plébános ma is betölt közéleti szerepet. Gondolom, önt is megbírvják számos rendezvényre...*

– Valóban kapok meghívókat, de nem érzem, hogy nagy lenne ma az egyházi emberek befolyása. Ráadásul nagyon meg kell gondolnom, hogy mire és hogyan menjek el, mert hamar rásütik az emberre a politikai elfogultság bélyegét. Sokszor csak azért, mert valaki megjelenik egy rendezvényen, a közvélemény máris egyik vagy másik párt támogatójaként tekint rá. Ezt jobban szeretem elkerülni.

– *Mennyire érzi magát otthon Újpesten?*

– Azt szoktam mondani, hogy ahová a Jóisten vezérel, én ott szívesen vagyok, és az külön ajándék, ha emberek vesznek körül, ez pedig itt megvan. Az újpesti közeg nagyon sokszínű, nem hasonlítható sem a budai gazdagabb kerületekhez, sem a falusias környezethez. A Jóisten mindig úgy helyezte el mindenhol, hogy ott alkalmazkodnom kellett, és mindig új dolgokkal szembesültem. Itt például egészen más típusú közösségeket ismertem meg, és velük kell együtt dolgoznom, mint az előző helyeimen. De nagy öröm számomra,

A kőfallal körülvett főtemplom háromhajóssá bővítését Zák Lajos tervezte. 1907-ben, a templom szomszédságában még piac működött (Forrás: Zempléni Múzeum, Szerencs)

hogy a mostani, nagyjából 1000 fős plébániai közösség tagjai közül körülbelül 150 ember már az én tevékenységem révén kapcsolódott be a hitéletbe. Ők azok, akik felnőtt hittanra jártak, és én kereszteltem őket.

– *A 150 éves évforduló és a kapcsolódó rendezvénysorozat milyen lehetőséget kínált a plébánia közösségének?*

– Elsősorban azt, hogy a hívek megismerjék egymást, és a közösségi összetartozás érzése erősödjön. Noha minden évben vannak plébániai napok, táborok, mégis néha az az érzése az embernek, hogy még mi, a főplébánia közösségét alkotó hívek sem ismerjük igazán egymást. A vasárnaponként 9 órai misére járók nagyjából egy biztos közösséget alkotnak, a misék után is itt maradnak, elbeszélgetnek, tudnak egymásról. A 11 órai mise után már mindenki szalad haza ebédelni, míg az esti misékre – ezt kicsit sarkítva mondom – késve érkeznek és hamarabb távoznak. Azt tapasztalom, hogy az idejártó hívek arcról felismerik egymást az utcán, de sokszor nem is tudnák megmondani, hogy ez az ismeretség vajon honnan is ered: a boltból, a fodrásztól, a piacról, netán a templomból? Azt szeretném, ha az évfordulós ünnepségsorozat növelné az idetartozás érzését. Hadd mondjak egy példát: az idén is volt katekumen közösségem, ők felnőtt megtérők, akiket a keresztelésre, első áldozásra készítettem fel. Az egyik lány mesélte, hogy a vasárnapi misére indulóban a lépcsőházban mindig találkozott egy idősebb úrral, aki minden héten szintén ugyanakkor lépett ki a lakásából. Aztán néhány hét múlva észrevettkék, hogy nem csak együtt indulnak, hanem ugyanoda is mennek. Előzőleg semmit sem tudtak egymásról, ma már együtt ülnek minden vasárnap a padban. Ilyen ismerkedéseket remélek az évfordulós eseményektől.

– *Köszönöm a beszélgetést, és kívánom, hogy az egyházközösség egésze számára sikeres rendezvényekkel ünnepeljék az évfordulót!*

– Én is köszönöm, és hadd reagáljak az utolsó mondatra. A plébánia pontos meghatározása: egyházközség. A beszélgetésünkben többször – ahogy sokan mások is gyakran használják – az egyházközösség kifejezés hangzott el. Jó lenne, ha az ünnep és Isten segítségével igazi egyházi közösséggé kovácsolna minket. □

Embermentők

A vészkorszak idején öt fiatalember, öt jóbarát együtt dolgozott az újpesti Egyesült Izzóban. A származásuk sohasem volt téma közöttük. A két Józsi, Laci, Gyula és Sándor, már gyerekkoruk óta pajtások voltak.

Dénes Sándor és felesége, Erzsike (mindketten újpesti kötődésű munkásemberek) ragaszkodtak a barátaikhoz, és a zsidóüldözések idején, ahogy csak tudtak, segíteni próbálták rajtuk. A négy „érintett” közül Sajgál Gyula korábban szakszervezeti vezető volt a gyárban – ami akkor priusznak számított – egyik társuk, Kohn József szökött munkaszolgálatosként bujkált, Singer László és Hlatky József a deportálás elől szökött meg.

1944 novemberében nagyon kemény tél volt. A munkatársak Dénes Sándorék konyhájában melegedtek. A bujdosók tudták, hogy a nyilas katonai parancsnokság halálra keresi őket, és nem lesz jó vége, ha valamelyiküket vagy az egész társaságot az utcán kapják el. A házigazda Dénes Sándor elárulta társainak, hogy az udvarukban lévő műhelynek van egy pincéje, amiről csak a családtagok tudnak. Sándor még aznap kikérte feleségének, vala-

mint a velük élő öccsének és az anyósának a véleményét arról, hogy vállalják-e a barátok elbújtatásának kockázatát és következményeit. A pozitív döntés gyorsan megszületett.

Négyen rögtön leköltöztek a pincébe. A pinceajtóra Sándor ráhordott több mázsa fűrészport. Éjszakánként az ajtó egy kis nyílásán át spárgára kötve engedték le az ennivalót, és ugyanezzel a módszerrel cserélték a küblit. Ilyenkor valamelyik családtag az utcát figyelte, nehogy lebukjanak. A család látszólag a minden napi életét élte, míg a társaik a pincében húzták meg magukat.

1945. január 14-én Erzsike kiment az utcára, ahol egy orosz katona ráfogta a fegyvert, és mutatta, hogy menjen vissza az udvarra. Innen tudták, hogy megjöttek az oroszok. A négy barát aznap feljött a pincéből, majd elkészönt. Nem hálálkodtak, csak elindultak a családjuk felkutatására, és újrakezdeni az életet a gyárban. Soha többet nem beszéltek ezekről a hónapokról. A Dénes házaspár sem említette soha a történeteket. 2003-ban, egy családi beszélgetés során Dénes Sándorné „szólta el magát” a pince említése kapcsán.

Felhívás

A fenti eseménysort 2003. december 8-án jegyezték fel Dénes Sándorné Csimma Erzsébet családtagjai, egy akkor első ízben elmondott történet alapján. A Dénes család ezúton kéri az egykori érintettek Kálmán (korábban Kohn) József, Somlai (korábban Singer) László, Sajgál Gyula és Hlatky József leszármazottjait, volt ismerőseik, kollégáik családait – akik tanúsíthatják Dénes Sándor és felesége embermentő tevékenységét –, hogy jelentkezzenek a deneskata53@gmail.com vagy az a.forgacs@t-online.hu e-mail címen. Az igazoló visszaemlékezések nyomán lezárulhat az izraeli Yad Vasem (Holokauszt Világemlékezeti Központ) már megkezdett eljárása a Világ Igazai elismerés odaítéléséről. Ezt a díjat azoknak ítélik oda, akik „a történelem legsö-

tébb óráiban, ellenszolgáltatás nélkül mentettek zsidó embereket, veszélyeztetve saját szabadságukat, biztonságukat, életüket” a háború napjaiban.

Dénes Sándor és felesége, Csimma Erzsébet

Könyvek Újpestről

Lapunk olvasói közel negyedszázad óta, az Értesítő minden számában megtalálják Hirmann László híres újpestiekről szóló sorozatának egyes darabjait. Az Újpestért díjas szerző – pedagógus, gimnázium-igazgató; szer-

kesztőbizottságunk elnöke – 2007-ben megjelent első kötete után, Újpest Önkormányzata támogatásával az idei Városnapokra új kötettel jelentkezett. Ezúttal 45 olyan személy (művész, tudós, egyházi, arisztokrata, polgár, politikus, illetve sportoló) árnyalt portréját mutatja be, akik pályájukkal színesítették a település történetét. Az életrajzokat egy-egy kitekintés kíséri azokra a tájakra, amelyekhez e hősök szorosan kötődtek. A kötetben születésük sorrendjében követik egymást a híres újpestiek. Az ajánlást Bedó Kata kulturális alpolgármester, a tanulmányértékű előszót Sipos Lajos irodalomtörténész, professor emeritus, Újpest díszpolgára írta. (A könyvet a Kossuth Kiadó adta ki.)

A történelem tragikus eseményei miatt Kőrös Endre és Kőrös András sohasem találkozhattak egymással. A dédapa nem mesélhetett a legkisebb fiúnak, ennek ellenére a rokon szálak mellett e verseskötetben lelki kap-

ccsolatuk is könnyen tetten érhető. Hasonló világlátásuk, klasszikus műveltségük, tanári és lapszerkesztői munkájuk mellett mindketten felelősséget éreztek-éreznek városuk iránt. Kőrös Endre, a református nőnevelő intézet egykori főigazgatója Pápa közösségének volt alapembere, Kőrös András (ma már nyugalmazott) kúriai bíró kulturális tevékenységét Újpest díszpolgári címmel ismerte el. Közös kötetbe szerkesztett verseik és műfordításaik gyűjteménye különleges oldalukról mutatja be őket. A kötet a Pápai Jókai Kör Egyesület kiadásában jelent meg.

Mindkét kötet megvásárolható a Neogrady László Helytörténeti Gyűjteményben.

Sinkó László állandó kiállítás

Augusztus 29-én az UP Újpesti Rendezvénytérben állandó kiállítás nyílt Sinkó László Kossuth-díjas magyar színművész és rendező szellemi és tárgyi hagyatékából. A művész édesapja kötődött Újpestehez, ezért talált otthonra ebben a városrészben a tárlat anyaga. Az ünnepélyes megnyitón az UP színháztermét Sinkó Lászlóról nevezték el. A kiállítást Bedó Kata kulturális alpolgármester nyitotta meg.

Városnapi elismerések

Augusztus 30-án, az Újpesti Városnapok alkalmából Újpest Önkormányzatának Képviselő-testülete díszpolgári címet adományozott dr. Pirosné dr. Ihász Judit bőrgyógyász, kozmetológus, klinikai onkológus szakorvosnak és Szunyoghy András grafikusművésznek. Újpestért Díjat vehetett át Andorfer János tanár, Lőrincz Róbert könyvtárigazgató, helytörténész és Smohayné Simon Gyöngyvér kulturális szervező. Újpest Elismerő Oklevele díjban részesült: Czinege József judoedző, dr. Stiller Magdolna jogász, szociális jogsegély szolgálati tanácsadó, Farkas Iván tanár, Rév Gábor sportfotós és Uracs Ildikó művelődésszervező. A kitüntetéseket a városháza dísztermében Déri Tibor polgármester adta át.

Karig Sára emlékére

Augusztus 31-én emléktáblát avattak Karig Sára (1914–1999) műfordító, szerkesztő egykori lakhelyén, a Klára utca 39. szám alatti házon. A 110 esztendeje született, József Attila díjjal, a Magyar Köztársasági Érdemrend kiskeresztjével és a Világ Igaza kitüntetéssel elismert különleges sorsú humanistára Újpest Önkormányzata nevében Pernecky László alpolgármester emlékezett.

Panelba zárt közelmúlt

November 8-án, az Újpesti Polgár Centrumban Reko Retro – Félévszázados panelvilág Újpesten címmel nyílik kiállítás. A Neogrady László Újpesti Helytörténeti Gyűjtemény munkatársai által szerkesztett tárlat felidézi az ötven évvel ezelőtt kezdődött Árpád úti rekonstrukció mozzanatait. A lakótelep alapkövét 1974. november 6-án helyezték el; aznap adták át a közkedvelt Újpesti Gyógyfürdőt és az Árpád úti közúti felüljárót is.